TAD, C. 34/ S. 58, 2015, s.371-424

Mısır Eski Krallığı (MÖ. 2700-2200) Devrindeki Ticari Ağların Mısır Uygarlığı İle Nübye/Sudan Devletleşmesi Üzerindeki Etkileri

The Role of Long-Distance Trade Networks in Ancient Egyptian Civilization and Nubian State Formation During the Old Kingdom (2700-2200 BC)

İzzet ÇIVGIN [*]

Öz

Çalışma, tarihteki kültürel karşılaşma (ticaret, öykünme, kolonileşme) örnekleri ile bunların toplumsal değişmeye ve devletleşmeye katkısını inceleyen makaleler dizisinin yedincisini oluşturmaktadır. Metinde yanıtı aranan soru, Mısır'da devleti görünür kılıp meşrulaştırmak için ihtiyaç duyulan ticaretin güneyde (Nübye'de) yaşayan toplumların kurumsallaşma-devletleşme dinamikleri üzerinde nasıl bir rol oynadığıdır. Metnin temel argümanı, ticari ağların Kuzeydoğu Afrika uygarlıkları ile devletlerinin oluşumunda ve olgunlaşmasında belirleyici bir faktör olduğudur. Makalede, Mısır ordusunun bile (göçebe-savaşçı komşuların tehditkâr olmadığı bir devirde) sınırları korumaktan çok ticari seferlerin güvenliğine odaklandığı ileri sürülmektedir. Mısır uygarlığı, Nil ticareti sayesinde olgunlaşıp kökleşirken güney komşusu Aşağı Nübye'yi "bağımlı aracı" konumuna itmiş, orada kendininkine benzer bir devletleşmeye izin vermemiştir. Ancak daha uzaktaki Kerma Krallığı (Yukarı Nübye: 3. Çağlayan) ile eşitlikçi ticari ilişkiler kurmak bir zorunluluktur; Mısır, önceleri "şeflik"/ön-krallık olarak örgütlenen Kerma'daki devletleşmeyi engelleyememiş, tersine dolaylı yoldan desteklemiştir. Mısır devletinin el koyduğu artı-ürünü anıtsal binalara dönüştürüp "Altın Çağ" yaşamasında büyük payı olan uzun-mesafeli ticaret, aynı devletin MÖ. 2200'de derin bir siyasal krize düşmesinin de nedenlerindendir. Hanedan-dışı seçkinler, siyasal kurumsallaşma arttıkça serveti bölüşmeye başlamış, saraydan bağımsız hareket ederek krallara âdemimerkeziyetçi bir yönetim anlayışını dayatmış, böylece krallık otoritesini zayıf düşürüp devletin fetret devrine girmesini hızlandırmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Mısır Eski Krallığı, Eski Nübye/Sudan, Kerma, Devletleşme, Erken Ticaret Ağları, Anıtsal Mimari, Asvan, Weni, Harkhuf, Hekaib.*

---

[*] *Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Mardin/TÜRKİYE, izzetcivgin@yahoo.fr*

Abstract

This study is the 7th of an article series dedicated to cross-cultural encounters (trade, emulation, colonization) as a primary cause of social change and State formation. Its purpose is to examine the complex relationship between Ancient Egypt and Nubia, involving cultural transmissions, trade expeditions and military raids during the Egypt's Old Kingdom (2700-2200 BC). The author of the present study see long-distance trade as a direct stimulus of the formation, institutionalization and consolidation of the early states in order to control sources of trade items and protect trade routes. Elite demand for raw materials used in the construction of monumental public buildings and exotic/status goods ("conspicuous consumption") can be an initial stimulus to formation of political hierarchy. This statement is likely to be true in the case of early state formation in Egypt. In the same way, Lower Nubia's (region between the first and second cataracts of the Nile) prosperity was underpinned by its intermediary position in the long-distance trade networks. During the maturation of the Egyptian state, however, the early Nubian policies (A-Group culture) experienced cultural decline and poverty, while a powerful kingdom began to be established around the third cataract of the Nile (Upper Nubia): Kerma.

Keywords: *Egypt's Old Kingdom, Ancient Nubia, Kerma, State Formation, Early Trade Networks, Monumental Architecture, Aswan, Weni, Harkhuf, Heqaib.*

Giriş

Mısır ve Nübye (bugünkü Sudan Cumhuriyeti'nin kuzey yarısı), Afrika kıtasında *yiyecek üretimi*nin (çiftçi-otlatıcılığa dayalı geçim ekonomisinin) başladığı ve uygarlığın olgunlaştığı ilk merkezlerdir. Mısır ve Nübye'de tutunan yerleşik kültür sayesinde tarımsal ürün fazlası depolanabilmiş, böylelikle siyaset, ticaret ve zanaat gibi *yiyecek üretimi*ne dışsal sektörler güç kazanmış ve sonu *devletin keşfi*ne varacak *hiyerarşik kurumsallaşma*nın temelleri atılmıştır. Aynı nehri paylaşan iki merkez arasında, toplumsal karmaşıklık düzeyi daha yüksek olan ve uygarlık yolunda çok hızlı yol alan kuşkusuz Mısır'dır.

MÖ. 5. binyılda Doğu Akdeniz (Irak-Suriye-Lübnan-Filistin) kökenli evcil bitki-hayvan türlerini Aşağı Nil Havzası'na uyarlayarak yerleşik yaşama geçen ve *görece eşitlikçi* köyler kuran Mısırlılar, 4. binyılın ilk yarısında "erken seçkinleri" önderliğinde *karmaşık toplum*u keşfederler. Ön-Hanedanlar Dönemi'nde (3300-3100) ise, Abydos, Naqada ve Hierakonpolis (Nekhen) gibi Yukarı Mısır yerleşimleri köy boyutunu aşıp ticari ve siyasi merkezlere (*yerel krallıklar*a) dönüşürler. Mikro-devletlerin tek bir kralın otoritesi altında birleşmesiyle hızlanan devletleşme, Kurucu Kral Narmer'in MÖ. 3100 civarında Aşağı Mısır'ı (Nil Deltası) ilhakıyla tamamlanır. *İki Ülke*'nin birleştiği tarih, 1. Hanedan'ın (3100-2900) ve genel olarak "Erken

Hanedanlar Dönemi"nin (3100-2700) de başlangıcıdır. Bu süreçte, sonraki devirlere miras kalacak olan *devlet ideolojisi* olgunlaşmış; seçkinlerin statülerini sağlamlaştırmalarına / iktidarlarını meşrulaştırmalarına yarayan prestijli mallar ile hammaddeler ticaret ağları sayesinde ülkeye getirilmiş; yazılı kayıt sisteminin yaygınlaşması ile merkeziyetçi bürokrasi ve rasyonel bir vergi toplama mekanizması yaratılmıştır. Ancak Eski Mısır'da "devlet"in kendini piramit-tapınak gibi anıtsal binalar aracılığıyla en görkemli biçimde göstermesi için bundan fazlası gerekir. *Eski Krallık Dönemi* (2700-2200) işte bu ihtiyacın karşılandığı daha olgun bir çağın adıdır. Artık binlerce askeriyle çevresine korku salan, seferlerden kıymetli mallar ve köleleştirilecek tutsaklarla dönen, piramitler inşa ettiren kralların devri başlamıştır.

Mısır, İnsanlık Tarihi'nin en erken iki uygarlığından birinin doğum yeridir. Aşağı Nil'de uygarlığın ve devletin keşfine doğru ilk hamle, 5. binyılda adım adım kökleşen tarım temelli yerleşik köylülüğün ya da yiyecek üretimine dayalı çiftçi-otlatıcı yaşam tarzının yerini 4. binyılda tabakalı "karmaşık toplum"un almasıdır. İkinci adım, *devlet-öncesi karmaşık toplum*, *ön-devlet* ya da *şeflik* olarak tanımlanan yeni toplumsal örgütlenme anlayışının benimsenmesidir. Onu binyıl sonunda üçüncü/nihai adım olarak erken devletin ortaya çıkışı izleyecektir.

Birleştirici Kral, onun adıyla "Narmer Paleti" olarak tanımlanan eserde, Aşağı ve Yukarı Mısır'ı / *İki Ülke*'yi simgeleyen kırmızı ve beyaz taçlarla resmedilir. Bu tasvir ve "birleşme"yi konu alan pek çok yazılı kayıt, bize Mısırlıların fetihle (ya da muzaffer kral imgesiyle) kendini görünür kılan "devlet"i ve Aşağı Nil'in iki yarısına huzur/refah getiren "birleşme"yi özdeş gördüklerini kanıtlar. Krallığın kuruluşu, o kutlu olaydan yüzyıllar sonra yaşamış sanatçıların eserlerinde ve yazıcıların kaleme aldığı metinlerde de, "bir"e yazgılı iki parçanın nihayet bütünleşmesi olarak tarif edilir. Narmer ya da 1. Hanedan'ın ilk krallarından biri tarafından *İki Ülke*'nin başkenti olmak üzere tasarlanan yerleşim de Nil Vadisi'nin bitip Delta'nın başladığı bir coğrafyada kurulmuştur. İlk adı "Beyaz Duvar" (*İneb Hec*) olan yerleşim yüzyıllar sonra üzerine inşa edilen piramit kompleksinin adıyla anılmaya başlamış (*Men-Nefer*), İskender'in fethinden sonra Mısır'ı yöneten Yunanlar bunu Memphis olarak telaffuz etmişlerdir. Memphis'in Eski Mısır dilindeki bir başka karşılığı *Mekhat-Tawi*'dir, yani "İki Ülke'nin Dengesi". Yalnızca bu ad bile Mısırlıların gözünde *devlet*in doğum tarihinin "İki Ülke'nin birleşmesi" olduğunu kanıtlamaya yeter[1].

[1] John Coleman Darnell, *Conflicts That Shaped Pharaonic Egypt*, Recorded Books, Prince Frederick 2010, s. 29-30.

Kral, Yukarı Mısır'ın *swt* 'saz' ve Aşağı Mısır'ın *bit(y)* 'arı''sına ait olan *n(y-swt-bit(y)* olarak adlandırılır. Taktığı çifte taç, iki ülkeye hükmettiği anlamına gelir. *İki Ülke*'nin birleşip *tek*leşmesi gibi, taçlar zamanla ikiden "bir"e iner. Ama *tek taç* üzerinde yine de birleşme öncesinde iki toprağı temsil eden iki büyük tanrının, Horus ile Seth'in simgeleri yer almaktadır: "Kralın hükmettiği devlet, mitolojik döneme ait iki tanrının gerçekleştirdiği ve her yeni kralın tahta çıkışıyla yeniden kurduğu bir birleşmenin sonucudur"[2]. İki tanrı ayrıca düzen (*Ma'at*) ile kaos (*İsfet*) arasındaki ebedi mücadeleyi simgelemektedir: Horus uygarlık ve adaleti, Seth yabanıllık ve şiddeti temsil eder. Birlik, ancak bu karşıt ilkelerin barışmasıyla, barışma da birinin diğerine boyun eğmesiyle sağlanır. Adalet-düzenin hâkim kılınması, şiddet-kaosun bozguna uğratılıp denetim altına alınmasıyla mümkündür. *Birleşme*, *mazide kalmış (tamamlanmış) bir durum değil kesintisiz bir projedir*. "Birlik hep sorun yaratır, kendiliğinden ortaya çıkmaz ama her an dağılma tehlikesi vardır". Mısır devletinin 3 binyıllık benzersiz ömrünün sırrı da buradadır: Bölünme tehdidi hatırda tutuldukça, *birlik/düzen*in ancak mücadeleyle kurulduğu unutulmaz. "İki ülke üzerindeki hükümranlık, Mısır dilinde *tam hükümranlık* ya da *tek hükümranlık* olarak adlandırılan bütün üzerinde hükümranlık anlamına gelir. İki ülke birleşir ve güneş tanrısının yarattıktan sonra sorumluluğunu krala devrettiği bir dünya haline gelirler"[3].

Nübye neolitiği de 5. binyılda başlar. Ancak geçimlerini tarımdan ziyade hayvancılıkla sürdüren Nübyeliler, neredeyse aynı çizgiden başladıkları uygarlık koşusunda komşularının gerisine düşmüşlerdir. *Erken Hanedanlar Devri*'nde Mısır devletinin ticaret ağları üzerinde kurduğu mutlak denetim, *yerel krallıklar* halinde örgütlenen Sayala ve Qustul gibi Aşağı Nübye yerleşimlerinin (1.-2. çağlayanlar arasındaki bölgenin) devletleşmesine darbe vurmuştur. Öyle ki Mısır'ın tarımdan gelen zenginliğini anıtsal mimariye akıttığı bir devirde (*Eski Krallık*), Nübye'nin özgün kültürü ortadan kalkacak; ülke, devleti keşfe çok yaklaştığı bir çağda (2800) göç vererek boşalacak, Mısır'ın kültürel/siyasal/askeri vesayeti altına girecektir. Mısır'ın erken seçkinleri, devletleşme sürecinin en sıcak dönemlerinde (MÖ 3300-3000), iktidarlarını somutlaştırmak ve kendilerini toplumun geri kalanından ayırt edip siyasal iktidara kurumsal bir görünüm kazandırmak için Filistin'de ticari üsler ve koloniler kurdurmuş, oradan Mısır'da bulunmayan prestijli mallar getirtmişlerdir. Herhalde Filistin'le yürütülen takas etkinliğinde Mısırlı göçmenlerin orada ikamet etmelerine gerek kalmayınca (*Erken Hanedanlar Devri*: 3100-2700), ticari üsler terk edildi. Bu gelişme Filistin

---

[2] Jan Assmann, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Ayrıntı, İstanbul 2001, s. 168.

[3] Assmann, *a.g.e.*, s. 168-169.

mallarına talebin azaldığı anlamına gelmez; Seçkinler bu malları hala talep ediyorlarsa da, takası örgütleyenler artık Mısırlı koloniler değil Filistinli ("yerli") aracılardır[4]. Yine de, Filistin'deki ticari üslerin ortadan kalkışı ile erken kralların ilgisinin büyük ölçüde Nübye'ye (Nil'in yukarı kısmına) yönelmesi birbiriyle bağlantılı olgulardır. 1. Çağlayan'ın kuzeyi (Mısır) ile güneyi (Nübye) arasında başta eşitlik temelinde sürdürülen ticaret kuzeyde "devletli toplum"un doğumuyla yeni bir evreye girmiş; Mısır, (devletleşme istidadı gösterseler de bunu başaramayan) Nübye "şeflik"leri ya da ön-krallıkları üzerinde siyasi ve askeri bir hâkimiyet kurmaya girişmiştir.

I. MÖ. 4. Binyıldan 3. Binyıla Mısır-Nübye Ticareti

Mısırlı siyasal seçkinlerin 4.-3. binyıllarda Nübye'den talep ettikleri malların başında tütsü, abanoz ve yarı-değerli taşlar gelir. Nübye'den Mısır'a bol miktarda altın külçesi girdiği de bilinmektedir, ancak bu altının Mısır'daki macerasının hangi devirlerde başladığını ortaya koymak zordur. Yine de, Nübye ile yürütülen takasın temel işlevinin Mısırlı zanaatkârın ihtiyaç duyduğu hammaddenin temini olduğu söylenebilir. Buna karşılık, Mısır'dan Nübye'ye çokça çanak-çömlek gönderilmiştir. Nübyeliler Mısır çömleklerine değer veriyor olabilirler, ama keramik kapların Nübye'ye boş değil dolu gittiği varsayımı daha güçlüdür. Eğer öyle ise, Nübye'ye bu kaplarla hemen tüketilmesi gereken besin maddeleri (bira, şarap, peynir, yağ, tahıl) taşınmış olmalıdır. Gerçekten, Eski Krallığın sonlarına (6. Hanedan Devri'ne: 2340-2180) ait bir kayıtta, Mısır'dan Nübye'ye yağ, bal, merhem ve giyim eşyası gibi dayanıksız tüketim mallarının gönderildiği nakledilir. Nübye'de çömlekten başka, Mısır menşeli silttaşı paletler, taş kaplar, topuz başları, bakır objeler ve muskalar bulunmuştur. Akdeniz'den çıkan deniz kabukları da Mısır üzerinden Nübye'ye ulaştırılmıştır[5]. Mısır paletleri, üzerinde makyaj malzemelerinin ezilip hazırlandığı kozmetik objeleridir. Mısır'da krallık simgesi sayılan topuz başları da Nübye seçkinleri tarafından statü göstergesi olarak kullanılmak üzere ithal edilmiştir. Bakır işlemeyi Doğu Akdeniz ahalisinden öğrenen Mısırlılar, bu elementten ürettikleri objeleri Nübye'ye taşıyarak bakırın kullanım sahasını da genişletmişlerdir.

Mısır'dan Nübye'ye gönderilen kozmetik mallar paletlerden ibaret değildir. Makyaj için renk elde etmeye yarayan malakit (yeşil bakır taşı) ve galena (kükürt kurşunu) gibi mineraller de Mısır'dan gelen mallara dâhildir.

---

[4] İzzet Çıvgın, "Ön ve Erken Hanedanlar Devri'nde (MÖ. 3300-3000) Levant'ta Kurulan Ticaret Kolonilerinin Mısır Devletleşmesine Katkısı", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, II/2 (2014), s. 147.

[5] Jane Roy, *The Politics of Trade: Egypt and Lower Nubia in the 4th Millennium BC.*, Brill, Leiden 2011, s. 246.

Nübye'de kullanılan ilk keten kumaşlar da Mısır kökenli olabilir. Zira geçimlerini tarımdan ziyade hayvancılıkla sürdüren Nübyeliler, çok geç devirlere kadar bitki liflerinden dokunan kumaşlara yabancı kalmışlardır. Nübye'de bulunan Mısır kökenli mallar arasında, fayanstan imal edilen ürünleri de saymak gerekir. Herhalde fayans kaplar doğrudan Mısır'dan getirtiliyordu, ama boncuklar yerli üretimdi. Eğer öyle ise, (aynı cam gibi) ilk kez Mısır'da geliştirilen fayans teknolojisinin kültürel etkileşim yoluyla komşu Nübye'ye aktarıldığını ve Nübyelilerin basit fayans objeleri kendi ülkelerinde ürettiklerini söyleyebiliriz[6].

Yukarı Mısır ile Aşağı Nübye arasındaki takas 4. binyılın 2. çeyreğinde başlar, binyıl ortalarında da sınırları aşıp iki ülkenin iç bölgelerine doğru ilerler ve geniş bir alanı kapsayacak boyuta gelir. Mısır'da devletleşme sürecinin dönüm noktası olan *Ön-Hanedanlar Dönemi*'nde (3300-3100) ticari etkileşim o boyuta varmıştır ki 1. ve 2. çağlayanlar arasındaki bölgede (Aşağı Nübye'nin bütününde) Mısır mallarına rastlanabilmektedir. Nil Havzası ticaretinin 4. binyılın 2. yarısında hızlanmasının iki nedeni vardır. 1- Afrika'yı sarsan iklim değişikliği (kuraklaşma), Sahra'yı tenhalaştırmış; az sayıda vaha dışında çöllerde ikamet edemeyeceklerinin farkına varan Sahra sakinleri, Nil boylarına akmışlardır. Nehir kıyılarındaki genel nüfus artışı ise, yerleşim sayısının/boyutlarının büyümesi ve bölgeler-arası değiş-tokuş ilişkilerinin genişlemesiyle sonuçlanacaktır. 2- *Komşudan komşuya* takas modelinin sonunu getiren ve uzun-mesafeli ticareti mümkün kılan bir başka gelişme, Afrika eşeğinin 4. binyıl ortalarında kısmen evcilleştirilmesi ve "yük hayvanı" olarak kullanılmaya başlamasıdır.

Orta-Nil ticareti nehir yolları kullanılarak kayıklarla da sürdürülmüştür. Ancak nehir üzerindeki çağlayanlar ve akış hızlı olduğunda tehdit oluşturan kayalıklar, ulaşımı aksatabilmektedir. Malların çömlek gibi kırılgan nesneler başta olmak üzere eşeksırtında taşınması daha güvenlidir. Eşek, su taşıtları ile gidilemeyen çöllerde/vahalarda seyahat için en uygun hayvandır[7].

I.a. Mısırlılar Nübye Altın Ocaklarını Hangi Devirlerde Keşfettiler?

Mısır uygarlığının doğumunu/yükselişini öyküleyen pek çok metinde, Mısırlı seçkinlerin uzun-mesafeli takas için öncelikle Nübye'yi tercih etmelerinin nedeni olarak burada bulunan altın rezervleri gösterilir. Tarihi dönemlerde, özellikle de Yakın Doğu'nun *büyük devletler*e ev sahipliği yaptığı MÖ. 2. binyılın 3. çeyreğinde (1500-1200), Doğu Akdeniz'i paylaşan diğer uygarlıkların Mısır'ı *altın cenneti* olarak gördükleri bilinmektedir:

---

[6] Roy, *a.g.e.*, s. 246-247, 282.
[7] Roy, *a.g.e.*, s. 249-250.

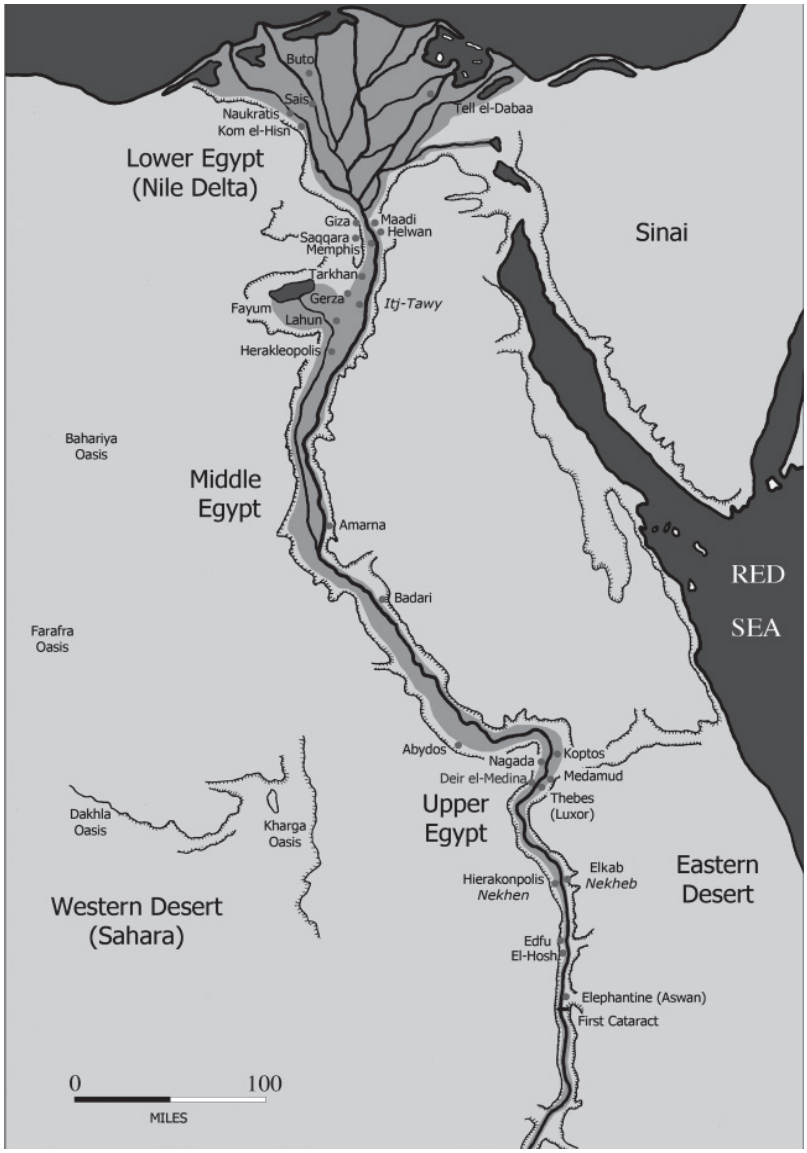
"Ender ve egzotik bir lüks olan altın tüm taraflar için özellikle önemliydi. Yalnızca onun topraklarında altın madenleri bulunduğundan, bir tek Mısır kralı altın gönderebiliyordu. Diğerleriyse Mısır'a at, bakır, zanaat ürünleri vb. yolluyor, karşılığında kendilerine altın gönderileceğini biliyorlardı. Diğer hükümdarlar arasında da benzer değiş-tokuşlar olurdu. Örneğin, Alaşiya'da [Kıbrıs] *bol miktarda bakır vardı, Babil ise lapis lazuli kaynağıydı. Hediyeler arasında mamul nesneler, gösterişli kumaşlar ve iyi cins kokular da vardı. Asıl amacın ender mallara erişmek olduğunu herkesin bilmesine karşın, bunların hediye oldukları kurmacası özenle sürdürülürdü. Bu nedenle mantıksız görünen bazı uygulamalarla karşılaşabiliyoruz: Örneğin Alaşiya kralı Mısır'a –fildişinin bol olduğu ülkeye– çok miktarda bakır ve ağaçla birlikte az miktarda fildişi de yollamıştı. Bunu yapmasının nedeni, karşılığında fildişi almayı umduğunu açıkça belli etmekti. Hükümdarlar bu malların miktarını ve niteliğini tartışmaktan genelde hiç çekinmezlerdi. Amarna mektuplarında bu durum açıkça görülür ve örneğin Mısır kralının hasisliğinden sık sık şikâyet edilirdi. Babil kralı şöyle yazıyordu: 'Bana selamlama hediyesi olarak altı yıl içinde yalnızca gümüşe benzeyen 14 kilo altın yolladın'. Mittani hükümdarıysa şöyle sızlanıyordu: 'Kardeşimin ülkesinde altın toprak kadar boldur'"*[8].

Yukarıda aktardığımız pasaj, Doğu Akdeniz'de birbirine komşu olan büyük uygarlıkların neredeyse aynı *devlet ideolojisi*ni paylaştıklarını açığa vurmaktadır. Bu ideoloji, 4. binyıl sonlarında Mezopotamya ile Mısır'da tarihin ilk devletlerinin doğduğu andan itibaren adım adım inşa edilmiştir. Childe, Mısır ve Mezopotamya seçkinlerinin tarımsal ihtiyaç fazlasına el koyarak biriktirdikleri zenginliği farklı biçimlerde değerlendirdikleri yazar, ama sonuçta mantık aynıdır: anıtsal binalar ve lüks mallar aracılığıyla *kamusal alan* inşa edip devlet iktidarını görünür kılmak. "*Firavun, ülkesinin artı-ürünlerini tapınak yerine kendi hazinesinde toplamaktadır; bu artı-ürünün büyüklüğü yanında herhangi bir Sümer tapınağının ya da şehir yöneticisinin geliri önemsiz kalır. Bu birikimin simgesi tapınak değildir, anıtsal bir mezardır. Bu mezar, tanrı-kralın maddi kalıntılarını korumak, böylece ülkesi yararına sihir etkisinin devamını sağlamak için yapılmıştır. Ülkenin nüfusu ve serveti arttıkça,* (…) *daha görkemli ve daha sağlam mezarlar yapılmıştır*"[9].

---

[8] Marc van de Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi (İÖ 3000 – 323)*, Çev. Sinem Gül, Dost, Ankara 2006, s. 170-171.

[9] Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, Çev. Alâeddin Şenel – Mete Tunçay, Kırmızı, İstanbul 2009 (5. baskı), s. 133.

Harita 1: Orta ve Aşağı Nil… Nil, güneyden kuzeye akar. En güneyde, 1.-2. çağlayanlar arasındaki bölge, Aşağı Nübye'dir. Yukarı Mısır, 1. Çağlayan'dan (Asvan kentinden) başlar, Badari'ye kadar uzanır: Mısır'ın ilk ticari ve siyasi merkezleri Hierakonpolis, Naqada ve Abydos buradadır. Nil'in büyük bir delta oluşturup Akdeniz'e döküldüğü bölgeye Aşağı Mısır denir ki burası devletleşme sürecinde Yukarı Mısır'ı birleştiren "ön-krallık" tarafından ilhak edilmiştir. "İki Ülke" dendiğinde Aşağı ve Yukarı Mısır'ın tamamı anlaşılır. Nil'in iki yanı çöllerle kaplıdır. Batı Çölü'nde tarım ve otlatıcılığa imkân veren vahalar bulunur. Doğu Çölü ise, kuru nehir yatakları ve göletlerle ulaşılan maden/taş ocaklarını barındırır (Wendrich, *Egyptian Archaeology*, 2010, s. xv).

1- Toplumsal düzenin ve istikrarın garantörü olan erken devletler, yönetilenler nezdinde meşruiyet kazanıp itaat elde etmek için ülkede üretilmeyen "ender" mallara erişmek zorundadırlar. İktidarı görünür kılıp somutlaştıran egzotik malların ülkeye girişi, (seçkinlerin güvenli olması için büyük çaba ve mesai harcadıkları) uzun-mesafeli ticaret ağlarına bağlıdır. 2- Bugün olduğu gibi geçmişte de, ithal mallar karşılığında diğer uygarlıklara cazip gelen ihraç mallar üretmek önemliydi: Yerli seçkinler, talep ettikleri mallara karşılık, eşitleri olan ya da kendilerinden aşağı gördükleri yabancı seçkinlere ülkelerindeki ihtiyaç fazlası prestijli malları gönderebilmeliydiler. 3- İhraç mallar, ülkenin kendi doğal kaynakları kadar yakın çevreden gelen kaynaklarla da üretilebilirdi. Örneğin Mısır aslında bir *altın ve fildişi cenneti* değildi; seçkinler, çok değer verilen bu iki kalemi Nübye'den getirtiyorlardı. Mısır-Nübye sınırını oluşturan 1. Çağlayan üzerindeki adanın isminin Mısır dilinde *Abu*, Yunanca *Elefantin* ("fil/fildişi") olmasının nedeni buydu: Abu Adası, Mısırlılar için bir tür *fildişi kapısı* idi. Mısırbilimciler arasında, *Nübye* sözcüğünün Eski Mısırca *nebu* (altın) kökünden türetildiği inancı yaygındır. Öyleyse, Mısır'ı diğer Akdeniz uygarlıkları nezdinde özel kılan temel unsur Nübye ile komşuluğuydu. Firavunların devleti, güçlü olduğu dönemlerde Nübyeli seçkinlerle eşitlikçi ticari ilişki kurmaya bile gerek görmezdi; sınırın (1. Çağlayan'ın) ötesini Mısır ülkesinin doğal uzantısı olarak tanımlayıp oraya askeri/ticari seferler düzenleyebilirdi. 4- Ancak bütün bu söylenenlere karşın, Mısır'ın Nübye altınından hangi devirlerde haberdar olduğunu, ilk zamanlarda ocakların "kimler tarafından / nasıl" işletildiğini ve altının hangi kanallarla Mısır'a girdiğini saptamak zordur. Evet, bugünkü Sudan'ın kuzey yarısını tarif etmekte kullanılan Nübye ismi gerçekten *nebu*/altın kökünden geliyor olabilir. Ama Nübye bir coğrafya terimi olarak ancak miladi dönemlere girilirken telaffuz edilmeye başlamıştır ve terimin yaygınlaşması Sudan'ın İslam'la tanıştığı dönemlere (günümüzden takriben 1000 yıl önceye) gider. Terim kesinlikle Eski Mısır icadı değildir; Mısırlılar Aşağı Nübye'yi "Wawat", Yukarı Nübye'yi de "Kerma" ve "Kush" sözcükleriyle tarif etmişlerdir.

Mısır'da MÖ. 4. binyıl ortalarına ait çok sayıda altın obje keşfedilmiştir. Mısırlılar bu objeleri üretmek için gerekli külçeleri kendi bölgelerinden, altın rezervleriyle dolu Doğu Çölü'nün 1. Çağlayan'ın kuzeyindeki bölümünden çıkarmış olmalılar. Doğu Çölü'nde altın çıkarılan 250 kadar sit alanında incelemeler yapan ve bir Mısırbilimci ile iki jeologdan oluşan Alman ekip, "Ön ve Erken Hanedanlar Dönemi"nde (3300-3100; 3100-2700) çölün Mısır'a yakın kısımlarında beş ocağın işletildiğini ortaya koymuştur. Bu ocakların Eski Krallık devrine (erken krallığın olgunlaşma evresine) kadar Mısırlı seçkinlerin altın külçe talebini karşılıyor olması muhtemeldir. Eski-

Orta Krallık devirlerini kapsayan yaklaşık 1000 yıllık dönemde (2700-1700) ocak sayısı artmış; öncekilere çok yakın mesafedeki 19 madende daha altın arama çalışmaları yapılmıştır. Çölün Mısır'a düşen tarafında Yeni Krallık (1540-1070) döneminde işletilen maden sayısı ise 50'yi aşmaktadır. Doğu Çölü'nün Nübye'ye yakın kısmındaki altın madenlerinin sayısı çok daha fazladır, ama bunlar "Erken Yeni Krallık Devri" (1500-1330) ile Sudan'ın İslam'la tanıştığı daha geç dönemlere aittir. Yeni Krallık ocaklarının Mısır siyasal otoritesinin denetimi altında işletildiği kesindir. Mısır yönetiminin ocaklarla bağlantısı 1300'den sonra kesilir. Ülkenin Makedonya/Grek ve Roma/Bizans hâkimiyetine girdiği dönemlerde (MÖ 4. yüzyıl – MS 7. yüzyıl arası), Doğu Çölü'nde altın arama faaliyeti büyük ölçüde sekteye uğramıştır. Herhalde çöl kavimlerinin akınları nedeniyle altın aramak masraflı hale gelmişti[10]. Buradan çıkan kestirme sonuç, Mısır'ın altını öncelikle kendi denetimindeki topraklardan elde ettiği, buradaki rezervlerin hiç de az olmadığı ve Mısır seçkinlerinin Nübye'deki altın madenlerini ancak *Yeni Krallık* çağında aracısız işletebildikleridir. Öyleyse, Mısır devletinin ortaya çıktığı andan (3100) itibaren Nübye altınına doğrudan (Mısırlı memurların denetiminde) ya da dolaylı (Nübye seçkinleri aracılığıyla) erişebildiğini öne sürmek pek de kolay değildir.

Altın için ya da değil, 4. binyıl sonu / 3. binyıl başında, devletleşmesini tamamlayıp İlkçağ'ın en istikrarlı/görkemli ve uzun soluklu uygarlığına dönüşürken, Mısır'ın birincil komşusu ve takas ortağı Nübye'dir. Mısırlıların *Tawy* (İki Ülke) ya da *Kemet* (Kara Ülke) olarak tanımladıkları kendi yurtları dışında, kısa ve uzun süreli yerleşimler kurmayı kabullenebilecekleri tek yabancı toprak da Nübye, yani 1. Çağlayan'ın güneyidir. Buna belki Batı Çölü'ndeki vahalar da eklenebilir. Mısırlılar ülkelerini Aşağı Nil'in suladığı alüvyonlu ovalardan ibaret görüyor; 1. Çağlayan'ın ötesi (Orta Nil) kadar, nehrin bereketinden nasip almamış vahaları da *Mısır-olmayan* sayıyorlardı. Ancak vahalar ve Nübye, yine de Mısır evreninin tamamlayıcı parçaları olarak değerlendirilirler. Zira onlar Mısır'ın *tanrısallık/ebedilik* atfedilen (*kurumsal olduğu kadar hiyerarşik*) düzeninin sürmesi için gerekli (kamusal refaha katkı sağlayan) ana ticaret kanallarını oluştururlar. Sahra-altı Afrika malları, Mısır'a nehir üzerinden kayıklarla ya da vahaların kilit rol oynadığı karayolundan eşek kervanlarıyla taşınırdı. Bu mallar siyasi kurumsallaşmaya katkı sağlayan temel unsurlar olduğundan, Nübye ile ticaret, "Ön ve Erken Mısır devleti/uygarlığı" için yaşamsal öneme sahipti.

[10] Dietrich Klemm; Rosemarie Klemm; Andreas Murr, "Gold of Pharaohs – 6000 years of gold mining in Egypt and Nubia", *Journal of African Earth Sciences*, 33 (2001), s. 644, 648, 650-656.

I.b. Mısır Devleti Olgunlaşırken 1. Çağlayan Ötesindeki *Şeflik*lerin Sonu; Aşağı Nübye Nüfusunun Güneye ve Vahalara Göçü (MÖ 2800)

MÖ. 3000 civarında, Mısır'ın "erken devletten olgun devlete" doğru yol aldığı sıralarda, Nübye ön-devletleri Nil Vadisi'nde siyasal ve ekonomik hegemonya kurma yarışına ortaktı. Yarışı Yukarı Mısır'ın ön ve erken kralları yerine Aşağı Nübye'nin ön-kralları kazanmış olsaydı, Kuzeydoğu Afrika tarihi tamamen farklı yazılırdı[11]. Ama Abydoslu Narmer'in yaptığını (Yukarı Mısır'ı birleştirdikten sonra Aşağı Mısır'ı ilhak etmişti) Nübye'nin en parıltılı merkezi Qustul'un ön-kralı yapamadığı için, eşitlik esasına dayalı ticarette geriye düşmüş, 3. binyılda Mısır nüfuzunu kabullenerek ticaretin *aracı öznesi* olma ayrıcalığından bile mahrum kalmıştır. Bu dönemde Mısır devletinin Aşağı Nübye üzerindeki askeri ve siyasal denetimi öyle yoğundur ki bölge siyasal özerkliğinin ötesinde Mısır'dan ayırt edilebilen özgün kültürünü (*A-Grup maddi kültürü*: 3700-2800) ve hatta nüfusunu yitirmiştir.

1.-2. çağlayanlar arasını kapsayan Aşağı Nübye'de, buradaki ilk kazıları gerçekleştiren Amerikalı arkeolog G. A. Reisner'in (1862-1947) "A-Grup" olarak adlandırdığı kültürün ortadan kalkışı ile onun "C-Grup" adını verdiği yeni kültürün belirişi arasında geçen 500 yıl boyunca (MÖ. 2800-2300) neredeyse hiçbir yerli maddi kültür varlığına rastlanmaz. Bu dönemde Nil kıyılarındaki yerleşimler bütünüyle terk edilmiştir. Buraları boşaltanlar, vahalara, atalarının yaşadığı Doğu Sahra bölgesine ve daha yukarıya (3. Çağlayan / Kerma civarına) çekilmiş olmalılardır. Zira buraları, MÖ 2400-2300'e kadar göçebe-otlatıcılığa uygun iklim koşullarına sahipti. Mısır'ın yükselişi, güneydeki kurumsallaşma/merkezileşme eğilimine büyük darbe vurmuş; otlatıcılığa dayalı yarı-göçebe yaşam tarzının Nübye'nin tamamında yaygınlaşmasına yol açmıştır[12]. Nübye yerlilerinin 4. binyıl sonundakine yakın bir yerleşiklik düzeyini yeniden yakalamaları için 2200'e kadar (600 yıl) beklemek gerekecektir. Bu durum Mısır'ın yararınadır. 1. Çağlayan'ın ötesinde firavunların hareket alanını daraltabilecek bir siyasi güç kalmayınca *Sahra-altı* mallarına ulaşmak için daha güneye gidilmiş, 1. ve 3. çağlayanlar arasındaki Nil kıyıları yakından tanınmış, tedarikçilerle doğrudan bağ kurma olanağı artmıştır. Mısır'ın bütün kara komşularının (batıda Libya, doğuda Sina çölleri, güneyde Nübye) yarı-göçebelerden oluşması, devletin güçlü olduğu *Eski Krallık Devri*'nde buralara askeri sefer düzenlenmesine ve ele geçirilen binlerce tutsağın köle ya da asker-köle olarak kullanılmasına da olanak tanımaktadır.

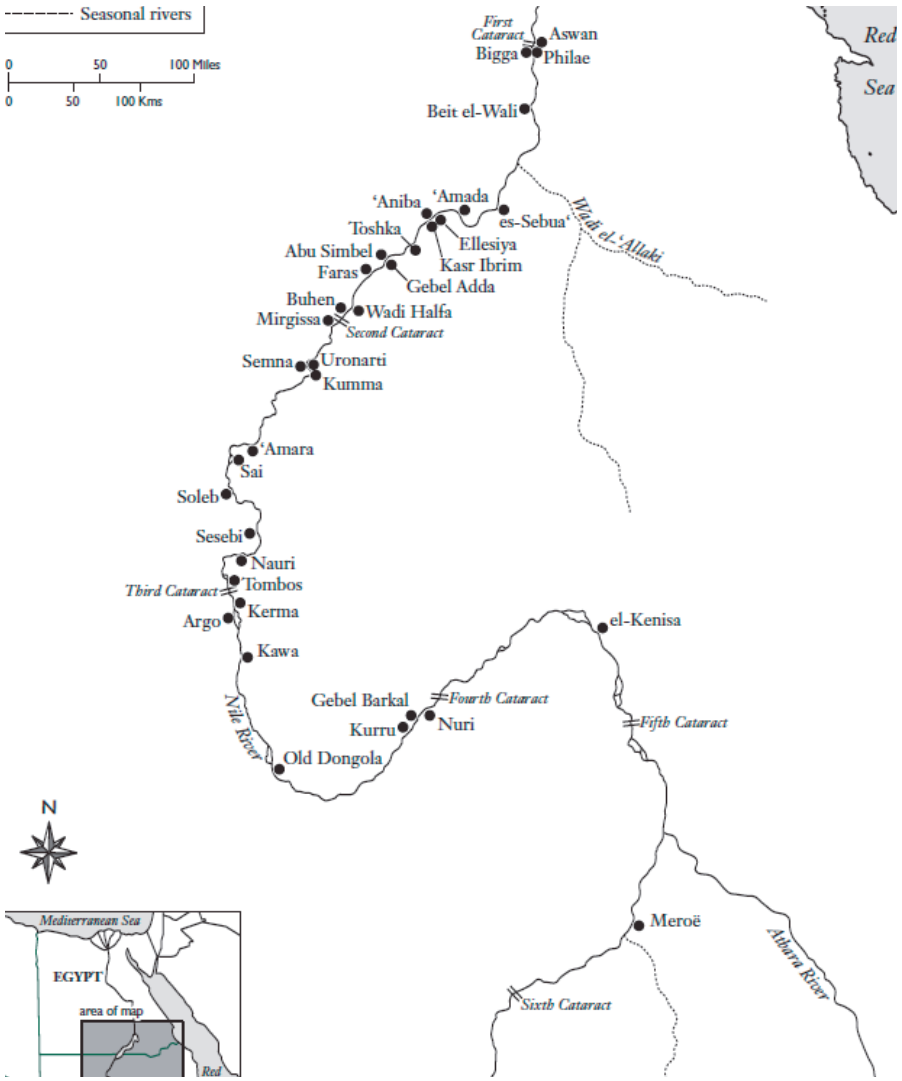
[11] Toby Wilkinson, *Early Dynastic Egypt*, Routledge, London – New York 1999, s. 149.

[12] László Török, *Between Two Worlds: The Frontier Region between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC – AD 500*, Brill, Leiden – Boston 2009, s. 53-54.

Mısır'dan Nübye'ye gerçekleştirilen askeri seferlerin ilki, Kurucu Kral Narmer'in taht döneminden (*İki Mısır*'ın birleşmesinden) bile önce başlamış olmalıdır. Aşağı ve Yukarı Nübye sınırında, 2. Çağlayan bölgesindeki Cebel Şeyh Süleyman yerleşiminde keşfedilen kaya tasvirlerinde, dev bir akrebin bir askeri tutsak aldığı görülür. Akrep, Mısır siyasal ideolojisinde tanrılar ile kralların iktidarını simgeleyen figürdür. Narmer'den önce Yukarı Mısır'ın Nekhen (Hierakonpolis) kentinde hüküm süren bir "yerel kral" da, ona ait olduğu düşünülen topuz başındaki akrep tasvirlerinden dolayı *Akrep-Kral* adıyla tanımlanmaktadır. Bu iki veri birlikte düşünüldüğünde, bir Mısır "ön-kral"ının (belki bunların sonuncusu ve Narmer'in selefi Akrep Kral'ın) 2. Çağlayan'a sefer düzenleyip orada askeri/siyasi/ticari denetim kurmayı amaç edinmiş olması muhtemeldir. Nitekim *İki Mısır*'ın birleşmesinden ya da 1. Hanedan'ın (MÖ. 3100-2900) kuruluşundan hemen sonra, Nübye'nin devletleşmeye en yakın merkezi Qustul'daki kraliyet mezarlığının işlevsiz hale gelip kullanımdan çıktığı açıkça görülür. Mısır'ın yükselişi karşısında yerel önderlerin siyasal güçlerinin aşındığını gösteren bir gelişmedir bu[13].

Mısır'ın Aşağı Nübye ön-krallıkları/*şeflik*leri için tehdit oluşturduğunun bir başka kanıtı, 1. Çağlayan civarındaki Abu/Elefantin Adası'nda inşa edilen surlardır. Adanın insan yerleşimine açılması, 3300-3200'de, Mısır ön-krallıklarının serpildiği dönemlerde olmuştur. Adadaki ilk kamusal binalar ise, Erken Krallığın ortaya çıktığı çağlarda (MÖ 3200-3000) yapılmıştır. Abu surları ve kaleleri, büyük olasılıkla 1. Hanedan devrine (3100-2900) aittirler[14]. Bunların Nübye akınları için çıkış noktası olarak kullanıldıkları öne sürülebilir. *Cezalandırma seferi* denen bu tür akınlara dair en eski kayıt, Narmer'in halefi (1. Hanedan'ın 2. kralı) olduğu sanılan Hor-Aha dönemine tarihlenir. 2. Hanedan'ın son üyesi olup 2700 civarında hüküm süren Khasekhem'in de Nübye'ye askeri sefer düzenlediği bilinmektedir[15].

[13] Wilkinson, *a.g.e.*, s. 150-152.
[14] Török, *a.g.e.*, s. 54-55.
[15] Wilkinson, *a.g.e.*, s. 152.

Harita 2: Kuzeyden güneye, Aşağı Nübye (1.-2. Çağlayanlar arası) ve Yukarı Nübye (2.-6. Çağlayanlar arası)... Mısır Eski-Orta-Yeni krallıkları zamanında (MÖ. 2700-1070) Nübye'nin ağırlık merkezi 3. Çağlayan civarındaki Kerma Havzası'dır. İlk Nübye devleti olan Kerma Krallığı, bu bölgede MÖ. 2500'lü yıllarda oluşmaya başlamış ve MÖ. 1500'de olgunluk evresine girmiştir (Kaynak: David, *Handbook to Life in Ancient Egypt*, s. 125).

Yazılı kayıtlara bakılırsa, Abu Adası 3. binyıla doğru Mısır devletinin güney sınırı olarak sabitlenmişti. Taze krallığın devlet ideolojisini yansıtan yazılarda, *Mısır egemenlik bölgesi*nin Akdeniz ile 1. Çağlayan arasındaki toprakları kapsadığı açıkça vurgulanır. 2. Hanedan döneminde (2900-2700),

Mısırlıların Aşağı Nübye yönündeki ilerleyişleri artar, maden yataklarıyla dolu Batı Çölü'ne erişimi mümkün kılan Allaqi Vâdisi yakınlarındaki Kuban yerleşiminde de kaleler inşa edilir. Nil kıyısından çöle doğru uzanan vâdiler "iklim değişiklikleri sonucunda kurumuş" nehir yataklarıdır ve çöl boyunca yol almak için bunları izlemekten başka çare yoktur. MÖ. 2700'de Mısır devletinin Aşağı Nübye'nin tamamında denetim kurduğunu görürüz, zira 2. Çağlayan yakınlarındaki Buhen yerleşiminin Mısırlı topluluklara ev sahipliği yaptığına dair kanıtlar vardır. Bunların en başında da 2-3-4-5. hanedanlara mensup krallara işaret eden mühürlü obje örnekleri gelmektedir[16].

Yukarıda sıralanan verilerden çıkan sonuç, Mısır siyasal seçkinlerinin Erken Krallık Devri'nin (3100-2700) hem en başında hem de en sonunda 1. Çağlayan'ın ötesine askeri sefer düzenledikleridir. Kimi zaman sekteye uğramış olabilirse de, Aşağı Nübye'nin bu 400 yıl boyunca adım adım Mısır kültürel/siyasal/ekonomik nüfuzu altına girdiği kabul edilmelidir. Bölgenin kendi dinamikleriyle var ettiği yerli kültürün ("A-Grup") MÖ 2800 civarında yok oluşu da, Nübye'deki yerleşik yaşam biçiminin ve siyasal özerkliğin Mısır hegemonyasıyla birlikte ortadan kalktığını gösterir. 4. binyılın ikinci yarısında *karmaşık toplum* özellikleri sergileyen ve devletleşme potansiyeli taşıyan Mısır ile Nübye ön-krallıkları arasındaki takas ilişkilerinin 3. binyıl başında yeni bir evreye girdiği ortadadır. Siyasal birliğini kuran Mısır, komşusunun aynı süreci yaşamasına izin vermeyecek ve onu kendi kurguladığı ekonomik nizamın "bağımlı aktör"ü olmaya mahkûm edecektir.

Erken Hanedanlar Devri'nde Mısır'ın güvenliğini sağlayıp Nübye kıyılarında sürekli denetim kurma arzusundan kaynaklanan Elefantin (1. Çağlayan), Kuban ve Buhen (2. Çağlayan) surları, takası yürüten aktörlerin Aşağı Nübye boyunca zahmetsizce ilerlemelerine olanak tanımaktadır. Yerlilerin bütün yerleşimleri terk ettikleri bir ortamda, Yukarı Nübye'ye aracısız ulaşmak için ortada hiçbir engel kalmamıştır. Batı Çölü'nde maden (özellikle bakır filizi) arayan kafileler, tahkimat duvarlarıyla güvenlileştirilen Mısır yerleşimlerini herhalde birer çıkış üssü olarak da kullandılar. Gerek Mezopotamya gerek Mısır seçkinleri, metal alet ve silah üretmek için bakır yönünden zengin bölgelerde hegemonya kurmaları gerektiğini biliyorlardı. Buhen'deki mühürlü objelerden anlaşıldığı üzere, Mısırlıların iskân ettiği Nübye yerleşimlerinde, merkezin verdiği yetkiyle Batı Çölü'nde maden arayan ve çıkardıkları filizleri anayurda güvenli biçimde ulaştırma görevini üstlenen memurlar bulunmaktadır. 4.-5. hanedanlar zamanında yoğunlaşan kamu binası (özellikle piramit) inşaatları dolayısıyla devletin Doğu Çölü'ne bağımlılığı artmış; anortozit, granit, gnays ve kuvars çıkarılan Toşka taş ocağı Mısırlılar eliyle işletilmiştir[17].

---

[16] Török, *a.g.e.*, s. 55.
[17] Török, *a.g.e.*, s. 57-58.

Aşağı ve Yukarı Nübye'yi birbirinden ayıran bir coğrafyada, Mısırlılarca iskân edilen ve surlarla korunan Buhen yerleşimini bulup oradaki ilk kazıları yapmak İngiliz arkeolog W. B. Emery'ye (1903-1971) nasip olmuştur. Bu keşiften sonra Buhen'in tarihinin 4. Hanedan dönemine (MÖ 2630-2510) kadar gittiği hususunda fikir birliği oluşur. Zira yazılı kayıtlar, bu hanedanın ilk kralı Snefru'nun (2630-2600) Buhen'i Yukarı Nübye seferleri için çıkış üssü olarak kullandığını açıkça belirtmektedir. Emery ve ona hak veren pek çok yazar ise, dönemin yapım teknikleriyle uyuşmayan (daha eski çağlara ait) büyük kerpiç tuğlaların varlığından hareketle Buhen'in *2. Hanedan* devri (2900-2700) sonlarında kurulduğunu öne sürmektedir. Eğer öyleyse, Buhen Khasekhem'in Aşağı Nübye'yi kendine bağlamak için çıktığı sefer sırasında yerleşime açılmış olabilir. Gerçekten, Buhen yakınında *Erken Krallık* (1. ve 2. Hanedanlar) devrine ait kaya yazıtları keşfedilmiştir. İyi okunamasalar da, değerli Mısırbilimci Wilkinson, bunların Buhen'in Mısırlılar tarafından kuruluşunu/iskânını öyküleyen kayıtlar olduğuna inanır[18]. Yerleşimin MÖ 2700'lerde Mısırlı göçmenler tarafından iskân edilmiş olması mümkündür, ama bu çağlarda amaç herhalde bakır çıkarmak değil, bir ticari üsse sahip olmaktı. Zira arkeolojik kazılar, Buhen'deki bakır ocaklarının ancak 4. Hanedan devrinde (2630-2510) faaliyete geçtiğini kanıtlamaktadır[19].

I.c. Mısır Nüfuzunun Dışında Kalan Nübye: Kerma / 3. Çağlayan

Mısır'ın 1-2. Hanedanlar / Erken Krallık Devri'nde iletişim kurduğu bir başka coğrafya, Orta Nil'de (Yukarı Nübye'nin 3. Çağlayan bölgesinde), civarın en büyük ve kurumsallaşmış yerleşiminin adıyla (Kerma: MÖ. 2500-1500) tanımlanan kültür dairesine ait coğrafyadır. Nübye Tarihi'nin ilk hakiki devleti burada doğmuştur (MÖ 1500). 3. Çağlayan'da Kermalılar ile onlardan önceki maddi kültürü var edenler arasında *etnik süreklilik* olduğunu saptayan arkeologlar, eski kültüre yenisinden hareketle "Kerma-Öncesi" (*Pre-Kerma*: 3500-2500) adını layık görmüşlerdir. Gerek Erken (3100-2700) gerekse Eski Krallık (2700-2200) dönemlerinde Mısırlıların bu kültür evreninden haberdar olduklarını gösteren pek çok delil bulunmaktadır. Aşağı Nübye'de yaşanan kültürel kesintinin ve istikrarsızlığın aksine, Mısır ile Kerma kültürleri MÖ 4. binyıldan 2. binyıl ortalarına kadar devletleşme ve bürokratik merkeziyetçilik düzeyi sürekli artan bir çizgi izlemişlerdir. Kerma kültürü Mısır'ın coğrafi avantajlarına (özellikle de erken uygarlıkların kesişim noktası olan Doğu Akdeniz'e bakan konumuna) sahip değildir ve devletleşmede komşusunu çok geriden takip etmiştir; ancak toplumsal karmaşıklık ve siyasal kurumsallaşma açısından iki toplumun benzer evrelerden geçtiği de bir gerçektir. Kerma, her ne kadar siyasal iktidarın bir merkezde toplandığı ve seçkinlerin tarımsal artı-ürüne el koyup kamusal

[18] Wilkinson, *a.g.e.*, s. 153.
[19] Roy, *a.g.e.*, s. 278.

alanı inşa etmeye başladıkları tabakalaşma sürecine (otlatıcılığa dayalı yarı-göçebe yaşam tarzından dolayı) kuzeyindeki ön-krallıklardan en az 1000 yıl sonra (3. binyılın ikinci yarısında) girmiş olsa da, ticari ağlar üzerindeki yeni konumu dolayısıyla Mısır'ın doğrudan bağ kurma zorunluluğu duyduğu, bu sayede de seçkinlerin iktidarlarını daha da güçlendirdiği bağımsız bir uygarlık merkezi olarak ortaya çıkabilmiştir.

Aşağı Nübye yerleşimlerinin boşalması, buradan gidenlerin büyük olasılıkla vahalara ve Kerma'ya göç ederek 3. Çağlayan bölgesindeki nüfus artışına ve teknik yenilenmeye katkı sağlamaları, kuraklaşan iklim nedeniyle Kerma'nın 4. binyıl sonlarından itibaren çöl ahalisi için bir çekim merkezine dönüşmesi ve Sahra-altı Afrika ile Doğu Akdeniz arasında yürütülen ticarette yerleşimin bir ticaret köprüsü olarak işlev görmeye başlaması, Kerma devletleşmesinin niçin 3. binyıl sonunda hızlanıp 2. binyılda tamamlandığını açıklamakta kullanılabilecek gelişmelerdir.

Mısır ve Kerma kültürlerinin doğrudan iletişim kurduklarını kanıtlayan ilk obje, 2. Hanedan'ın sonu ya da 3. Hanedan'ın başına (MÖ 2700'e) tarihlenen ve modern Kahire kenti yakınlarındaki Hilvan'da bulunan bir taş levhadır. Yazılı levha, Sisi adlı kişiye ithaf edilmiş olup adamın resmiyle süslenmiştir. Giyim tarzı ve saç stiliyle Mısırlı görüntüsü vermeyen Sisi, daha geç dönem tasvirlerindeki Yukarı Nübyelilere benzemektedir. Adı geçen obje ikna edici bir delil olarak değerlendirilmez ise, Mısır ile Kerma'nın doğrudan ticari ilişki içinde olduklarını gösteren bir başka kanıt daha vardır. Mısır-Nübye sınırındaki Abu/Elefantin Adası'nın güneyinde, Aşağı Nübye yerlilerinin ölülerini gömdükleri bir mezarlık keşfedilmiştir. Yerliler mezarlığı genel itibariyle 1. Hanedan sonlarında (MÖ 2900) kullanmışlarsa da, mezarlığın yerlilere ait bölümünden biraz uzağa 2. ve belki 3. Hanedan döneminde (MÖ 2700'lerde) yabancı bir erkek cesedinin gömüldüğü anlaşılmaktadır. Bu mezarda yatanın prestijli bir şahsiyet olması muhtemeldir, zira ellerinde iki değerli bakır obje bulunan ölünün boynu altın kolye ile süslenmiştir. Cesedin iki kolunda V-biçimli fildişi takılar, bileğinde de bileklikler bulunmaktadır. V-biçimli fildişi kolluk, o dönemde Mısırlıların ve Aşağı Nübyelilerin kullanmadığı bir takıdır. Bu tür objeler ilk olarak 5. Hanedan'ın 2. kralı Sahure (2500-2490) için yapılan piramidin girişindeki kabartmalarda resmedilmiştir. Kabartmada V-biçimli kolluk taktıkları görülen insanlar Yukarı Nil sakini olup tahminen 3. Çağlayan civarı ile nehrin daha yukarısında yaşayan insanlardır. Buradan hareketle, Aşağı Nübye mezarlığında yatan yabancının takas ilişkilerini düzenlemek için (Kerma seçkinlerini temsilen) Mısır'a gelmiş bir aracı olduğu öne sürülebilir. Bu elçi, Mısır'ı ziyareti sırasında beklenmedik biçimde yaşamını yitirince Mısır'ın güney sınırını oluşturan topraklara defnedilmiş olmalıdır[20].

[20] Wilkinson, *a.g.e.*, s. 154; Roy, *a.g.e.*, s. 227-228.

Eğer Hilvan'daki taş levhada adı geçen Sisi adlı kişi ile Abu'nun güneyindeki mezarda yatan yabancı Mısırbilimcilerin tahmin ettiği gibi Kermalı iseler, Kerma siyasal seçkinlerinin Mısır-Nübye takasına aktif biçimde katıldıklarını, hatta bu tür işleri düzene koymaları için Kerma'dan Mısır'a *aracı gruplar* gönderdiklerini kabul etmek gerekir. Kermalı saygın elçinin statüsüne uygun biçimde gömülmüş olmasına bakılırsa, Yukarı Nübyeliler Mısır'da kayda değer bir nüfusla temsil edilmektedir. Dönem ve Nil Vadisi toplumlarının o zamanki gelişmişlik düzeyleri bu varsayımla uyuşur. Aşağı Nübye MÖ 2700'lerde tamamıyla Mısır nüfuzuna girdiğinden, orada ticareti kendi iradesiyle yürütecek bir siyasal otorite kalmamıştır. 2. Çağlayan'ın ötesinde tabakalaşma, kurumsallaşma ve devletleşme yolunda ilerleyen tek merkez ise Kerma'dır. Qustul ve Sayala gibi ön-krallıkların aradan çekilmesiyle, Mısır 2. Çağlayan'ın yukarısındaki bölgelere dolaysız erişim olanağına kavuşmuştur, ancak tampon bölgenin ortadan kalkışı Mısır'ın buralarda doğrudan denetim kurabileceği anlamına gelmemektedir. Karşısında her geçen gün daha karmaşık bir topluma dönüşen ve takas yolları üzerindeki etkinliği sayesinde kurumsal merkeziyetçilik düzeyini artıran Kerma gibi bağımsız bir muhatap bulunmaktadır.

II. Erken Krallığın Görkemi, Anıtsal Bina İnşaatları, Taş Ocakları, Ticari Ağlar Sayesinde Gelen Hammaddeler ile Nadir Malların Devletin Görünürlüğüne Katkısı

Mısır Krallığı, daha kuruluş evresinde (1.-2. hanedanların biçimlendirdiği *Erken Hanedanlar* devrinde) bile, sınır güvenliğini sağlamak ve seçkinlerin kendilerini nüfusun kalanından ayırt etmelerine yarayan egzotik mallar ile kamusal alanın inşasında kullanılan hammaddelerin ülkeye girişini sürekli kılmak için aktif bir dış politika uygulamıştır. MÖ. 2950'lerde hüküm süren 6. kral Den, Asya'ya sefer düzenlemiş; 2900'lerde taç giyen 9. kral Ka ise, çölden gelebilecek tehditlere karşı vahaları denetim altına almak istemiştir[21].

Mısır'ın *altın çağ* yaşadığı Eski Krallık devrinde de, siyasal seçkinlerin dikkati sınıra ve dışarıdan hammadde akışının sekteye uğramaması için alınacak önlemlere yoğunlaşmıştır. Bürokrasi aracılığıyla toplanıp merkezde biriktirilen tarımsal ürün fazlasının toplumsal refaha ve Mısır devletini güçlü kılan anıtsal binalara ya da parıltılı sanat eserlerine dönüşmesi, ticari yolların güvenli olmasına bağlıdır. Ticari ağların işlek tutulması, Mısır krallarının ölümsüzlüğünü ve tanrısal iktidarını (dolayısıyla *egemen devleti*) simgeleyen piramitlerin inşası için zorunludur. O halde, daha fazla güç ve meşruiyet peşinde olan erken devlet, ticareti destekleyerek zanaatkârının üretkenliğini ve yaratıcılığını artırırken; hacmi durmaksızın genişleyen ticaret, yiyecek

[21] Darnell, *a.g.e.*, s. 30.

üretimine dayalı "geçim ekonomisi"nden *devletin sürekliliğini ve toplumsal hiyerarşiyi garanti eden* "servet ekonomisi"ne geçişi hızlandırmaktadır. Mısırbilimcilerin Erken (3100-2700) ve Eski (2700-2200) Krallık devirlerini ayırt etmek için kullandıkları kıstas zaten kamusal alandaki kerpiç yapıların yerini taş binaların almaya başlamasıdır. Sabır, muazzam bir işgücü, geometri ve hesap bilgisi gerektiren, büyük miktarda hammaddenin kullanıldığı piramitler, tapınaklar, saraylar ve bunlara can veren kıymetli eşyalar (kısaca *uygarlık*), bütün Mısırlıların katıldığı, tabakalı toplumsal yapıya dayalı bir "düzen ve işbölümü" sonucunda yaratılmıştır. Yiyecek üreticileri (çiftçiler-besiciler), bu üretimin bir kısmına el koyan bürokrasi, üretim fazlası sayesinde elde edilen hammaddeyi kamusal eserlere dönüştüren zanaatkârlar, doğal kaynaklar ile lüks malların merkezde toplanmasına aracılık eden ticaret ajanları ve dini/siyasal ideolojinin ihtiyaçları doğrultusunda kireçtaşı blokları harekete geçiren emekçiler olmasaydı, kuşkusuz bu uygarlık vücut bulamayacaktı.

II.a. *Üçüncü Hanedan* (MÖ 2700-2630) ve İlk Piramitler

Mısır Tarihi'nde 3. Hanedan'ın iktidara gelişiyle Erken Hanedanlar Dönemi biter ve Eski Krallık Devri başlar. Merkeziyetçi bir bürokrasiye sahip olan 3. (2700-2630) ve 4. Hanedan (2630-2510) kralları, önemli idari makamlara kendi ailelerine mensup soyluları getirmişlerdir. Yeni dönemin ayırt edici özelliği, dev taş yapılar, özellikle piramitlerdir. Bunların ilki, 3. Hanedan'ın kurucusu Coser/Neçerikhet (2700-2675) adına onun veziri İmhotep tarafından Sakkara'da inşa ettirilen 62 m. yüksekliğindeki *Basamaklı Piramit*tir. Coser'e ait mezar kompleksinde kralın gerçek boyutlu bir heykeli bulunmuştur. Kireçtaşından oyulan heykel, Mısır'dan günümüze kalan en eski ve nadide eserlerden biridir. 1. ve 2. Hanedan krallarının biriktirdiği zenginlik, Coser'le sanatsal ve mimari patlamaya dönüşmüş; 400 yıldır ayakta olan devlet, kurduğu düzeni çağımıza ulaşan anıtsal eserlerle somutlaştırmıştır. Yiyecek üretimine katılmayan emek bundan böyle kamu inşaatlarında değerlendirilecek; sanatta ve mimaride Mısır'a özgü yaratıcı zekâ görünür hale gelecektir[22].

Coser'in krallığı, anıtsal bina inşaatlarıyla uzun soluklu refah ve istikrar yılları arasındaki bağlantıyı görebilmemizi sağladığı için çok önemlidir. 1. ve 2. Hanedanlar döneminde de kral mezarları *mastaba* adı verilen üstü düz yapılarla örtülmüştü. Coser'in mezarı hem *mastaba*, hem de geleceğin piramitlerine esin veren bir ilk örnek, bir ön-piramittir. Mısır kralları, sınıf hiyerarşisi dolayısıyla eşitsizlikten güç alan siyasal düzenin vücut bulmuş

[22] Michael Rice, *Egypt's Making: The Origins of Ancient Egypt 5000–2000 BC.*, Routledge, London – New York 2003, s. 153-155, 165.

hali olduklarından, kamusal alan bundan böyle tanrı-kralın kutsandığı piramitler temelinde inşa edilecektir. İlk piramidin yapımında kullanılan ve toplam 850 000 ton tutan kalker bloklar, Mısır devletinin zamanımızdan 4700 yıl önce nasıl muazzam bir sermaye biriktirdiğini ve büyük bir işgücünü harekete geçirdiğini açıkça göstermektedir.

3. Hanedan kralları, Coser'den başlayarak, ocaklarda çalışan, taşları kesip hazırlayan, blokları inşaat alanına ulaştıran ve nihayet birkaç tonluk taşları üst-üste dizen büyük bir işgücü ordusuna hükmetmişlerdir. Bu orduya, doğal ve beşeri kaynakları harekete geçiren yazıcı-bürokratlar ile metal işçileri de eklenebilir[23]. 3. Hanedan döneminde, anıtsal binalar kadar, taşınabilir sanat eserlerinin sayısı ve kalitesinde de ilerleme kat edildiği görülür. Coser'in mezarına, boyutları ve stilleri çeşitlilik gösteren on-binlerce testi, vazo, kap ve levha konmuştur. Herhalde taş ve keramik nesneler kral hayatta iken onun sarayını süsleyen eşyalardı; bunların bir bölümü kralın vefatından sonra *mezar hediyesi* olarak imal edilmiş de olabilir. Her durumda, bu kadar çok eserin bir araya getirilmesi için Aşağı Nil'de MÖ. 27. yüzyıl sonlarında yoğun bir endüstriyel üretime geçilmiş olmalıdır. *Eski Krallık*ta nicelik kadar nitelik de önemlidir: zanaatkârlar eserlerini meydana getirirken yüksek bir standart tutturmaya özen gösterirler. Kralın iktidarını/statüsünü simgeleyen sanata ("yüksek kültür"e) öyle değer verilir ki kraliyet memurlarının bir kısmı kral mezarlarının ve heykellerinin yapım sürecini yakından takiple görevlendirilmiştir[24].

27. yüzyıl, resmi kayıtlarda kral dışındaki kamusal figürlerin adlarının geçtiği ve kraliyet ailesine mensup olmayan seçkinlerin de heykellerinin yapıldığı bir dönemdir. Bunların en önemlisi İmhotep, *güneş kültü* ve *tanrı-kral imgesi*ni yaygınlaştırıp kraliyet ideolojisini eskisinden daha güçlü biçimde kurmaya çalışmış olmalıdır[25]. 3. Hanedan devrinin bir başka önemli figürü, Tanrı Anubis'in hizmetkârı "yüksek rahip" Khabausoker'dir. Büyük olasılıkla İmhotep'ten sonraki yıllarda bürokrasiye ve (kraliyet ideolojisinin ayrılmaz parçası) dini otoriteye yön veren bu şahıs, Sakkara'da özenli bir işçilikle inşa edilen *mastaba*da eşiyle yatmaktadır[26]. Kendinden "fizikçilerin ve dişçilerin şefi", ayrıca "kraliyet yazıcılarının başı" olarak söz edilen Hesire de *mastaba* sahibi olup özellikle Coser'in taht döneminde sivrilmiş bir başka devlet görevlisidir. Mısır dişçiliğinin binyıllar sonra bile yakalanamayacak denli yüksek bir düzeye eriştiği düşünüldüğünde, hizmet

[23] Michel Baud, "The Old Kingdom", *A Companion to Ancient Egypt – Vol. I* (Ed. Alan B. Lloyd), Wiley-Blackwell, Chichester 2010, s. 72.
[24] Rice, *Egypt's Making*, s. 191-192.
[25] Rice, *Egypt's Making*, s. 155.
[26] Michael Rice, *Who's Who in Ancient Egypt*, Routledge, London – New York, 1999, s. 92.

ettiği kralın "tarihte adı bilinen ilk fizikçi ve dişçi" Hesire'yi niçin bu denli değerli görüp yücelttiği daha iyi anlaşılır[27]. Resmi kayıtlarda kraliyet ailesine mensup olmayan *liyakat sahibi* devlet adamlarının adlarının anılması ve bu insanların ölümlerinden sonra heykellerle, resimlerle, anıt-mezarlarla onurlandırılması, Mısır'ın "kurumsal bir devlet" haline geldiğinin en belirgin kanıtı olarak okunabilir.

"Mezopotamya'nın aksine Mısır'da yazı ekonomiye bağlı olarak değil, politik örgütlenme ve temsil mekanizmasına bağlı olarak gelişir. Burada ekonomik değil dikkat çekici politik eylemlerin kayda geçirilmesi amacıyla politik *iletişim söz konusudur. İlk yazı anıtları, oluşmakta olan devletin hizmetindeki politik manifestolardır. Bunların en uygun tanımı* geçmişe dönük hatırlama *olabilir. (...) Bunun sonucunda devletin kendisi ve sonsuz bir düzeni görünür kılma aracı olarak* anıtsal diskur *ortaya çıkar. Yazının, sanat ve mimariye yönelik bu ikili ifadesi, Mısır'da* sonsuzluk *(ya da ölümsüzlük) ile* devlet*in birbirine eş görülmesinden kaynaklanır. Devlet, sadece barış, düzen ve adaletin sağlanması için gerekli bir kurum değil, aynı zamanda ölümsüzlüğe varma ya da ölümden sonra yaşamın devamını mümkün kılma kurumudur. Her hiyeroglif anıtı bu bağlantıya işaret etmektedir. Bireyin ölümsüzleştirilmesini hedefler ve devlete verdiği bu fırsattan ötürü teşekkür eder. Eski Mısır'da zanaatkârlık devletin tekelindeydi ve sadece devlet memuru olarak yapılabiliyordu. Böylece devlet sadece ortak kimliği görünür kılma ve toplumsal bilince çıkarmanın tek aracına değil, aynı zamanda ölümden sonra sosyal bellek yoluyla hatırlanabilme aracına da sahipti"*[28].

Mısır'da 3. Hanedan'ın başa geçmesi ya da Eski Krallığın kurulması ile *devleti görünür kılma araçları*nın nicel ve nitel anlamda çeşitlendiği açıkça görülür. Kamu alanını anıtsal eserlerle donatan, devletin geçmişte olduğu gibi gelecekte de düzeni-adaleti sağlayacağını *yazı* vasıtasıyla hatırlatan, tanrısallık atfedilen kraliyet ailesi üyeleri kadar kendilerini devletin bekasına adamış diğer bireylerin de onunla birlikte ölümsüzlükten/sonsuzluktan pay alacağı inancını yayan, *liyakat* sahibi herkesi anıt-mezarlarla onurlandırıp yiyecek üretiminden gelen serveti onlarla bölüşerek kamusal mekânı genişleten Mısır siyasal otoritesi, devletin merkezde durduğu bir sistem çerçevesinde zanaat ve ticareti de tekeline almıştır.

---

[27] Rice, *Egypt's Making*, s. 167-169.
[28] Assmann, *a.g.e.*, s. 169-171.

II.b. *Dördüncü Hanedan* (2630-2510): Büyük Piramitler, Ticaret Ağlarının Çeşitlenişi, Ordunun Sınır Güvenliği Yerine Ticari Seferleri Merkeze Alan Etkinliği ve Hanedan-Dışı Seçkinlerin Yükselişi

3. Hanedan'ın başlattığı siyasal kurumsallaşma, 4. Hanedan devrinde daha ileri noktalara taşınır. Yeni hanedanın kurucusu ve Keops'un babası Snefru (2630-2600), Aşağı Nil'de hayat bulan görkemli uygarlığı inşaat hamleleriyle güçlendirmiş; yarı-göçebe komşularına (batıda Libyalılar, güneyde Nübyeliler, kuzeydoğuda Asyalılar) korku salarak onları sınırdan uzak tutmuş; böylece yabancı doğal kaynakların ülkeye girişini garanti altına almıştır. Snefru'nun Sina seferlerinden geriye kalan kaya resimleri sayesinde Mısır kralının orada yerel şeflerle savaştığını anlıyoruz. Sina'ya sefere çıkma kararının altında kuşkusuz türkuaz madenleri ile bakır ocaklarına giden yolları denetleme arzusu yatmaktadır. Mısır ordusunun, Nil Havzası'na hammadde girişini kolaylaştırmak için, seferden sonra Sina'nın stratejik noktalarına birlikler yerleştirmiş olması da muhtemeldir. Kara komşularını askeri gücüyle yıldırıp sindiren Snefru, ancak denizden bağlantı kurabileceği uzak ülkelerle barışçı ilişkiler geliştirmeyi seçmiştir. Onun deniz ticaretini güçlendirmek için Lübnan'dan çokça sedir getirttiği ve bunlarla büyük gemiler yaptırdığı bilinmektedir. Arkeologlar, onun zamanında yükseltilen bir piramidin içinde sedir parçaları bulmuşlardır; bunlar herhalde piramit inşaatında yardımcı malzeme olarak kullanılan kerestelerin kalıntılarıdırlar[29].

3. binyıl ortalarına ait olup Sicilya'nın Palermo kentindeki bir müzede sergilendiği için "Palermo Taşı" adıyla tanınan bir eser, Mısır krallarının Nübye'ye yaklaşımlarına dair eşsiz bilgiler içerir. Palermo Taşı, *Eski Krallık* döneminden kalan ve *Kraliyet Yıllıkları* olarak tanımlanan dikilitaşın büyük bir parçasıdır. Parçada, Snefru'nun Nübye'ye düzenlediği *cezalandırma seferi* ve orada kazandığı zaferler anlatılır: "Nübye'yi yerle bir etti; Mısır'a 7 000 tutsak, 200 000 büyük ve küçükbaş hayvanla döndü". Demek ki Mısır kralları Nübye'yi hem hammadde kaynağı olarak görmüş, hem de anıtsal binalar inşa ettirmek için oradan gelecek köle emeğine ihtiyaç duymuşlardır. Cümleden çıkan bir başka sonuç, Nübye nüfusunun bazı bölgelerde çok kalabalık olduğudur[30]. Tutsak alınanlar herhalde MÖ. 2800'den sonra büyük nüfus kaybına uğrayan Aşağı Nübye kıyılarından değillerdi. Bunların çöl bölgeleri ile daha güneydeki Yukarı Nübye'ye düzenlenen akınlarda ele geçmiş olmaları daha güçlü bir olasılıktır. Zira gerek çöller gerekse Yukarı Nübye toprakları, o zamanlar geçimlerini otlatıcılıkla sürdüren yarı-göçebe toplulukların yurdu idi.

---

[29] Rice, *Egypt's Making*, s. 173.
[30] Robert Steven Bianchi, *Daily Life of the Nubians*, Greenwood Pres, Westport 2004, s. 46.

A-Grup kültürünün ortadan kalktığı 2800 ile C-Grup yerleşimlerinin belirdiği 2300'e kadar geçen sürede Nübye'de *ön-devlet*/*şeflik* tarzı bir siyasal örgütlenme oluşmadı. Ancak alınan tutsak ve el konulan hayvan sayılarından anlaşıldığı üzere, Aşağı Nübye kıyıları terk edilmiş olsa bile, güneye ve çöllere doğru gerçekleştirilen göçlerden dolayı Nübye'nin genel nüfusu dramatik düzeyde azalmamıştı. Tarımın hayvancılığa eklemlendiği *Geç A-Grup* döneminde (3150-2800), yerleşiklik eğilimi güçlü olduğundan, toplumları tanımamızı sağlayan ve bize "hem gündelik yaşamın hem de siyasal kurumların işleyişi hususunda fikir veren" *maddi kültür* unsurları boldu. Hayvancılığın yeniden temel geçim kaynağı olduğu ve tarımsal üretimin darbe yediği ara-dönemde ise, yarı-göçebe yaşam tarzı nedeniyle maddi kültür adına pek az eser üretilmiş ve sonraki kuşaklara devredilmişti. Ama Snefru dönemini öyküleyen kayıtların gösterdiği gibi, Nübyeliler eskiden beri toplumsal saygınlık göstergesi olan otlatıcılık geleneğine sadık kalmış ve Mısırlıların el koymak isteyeceği kadar çok hayvana sahip olmayı sürdürmüşlerdir.

A-Grup kültürünün ortadan kalktığı dönem 2800 civarıdır, *Palermo Taşı*'nda sözü edilen Nübye seferi ise yaklaşık 2600'e tarihlenir. Demek ki Mısır krallarının Nübye'ye duydukları ilgi bu tarihten sonra artmıştır. Bunun nedeni herhalde 3. Hanedan'ın (2700-2630) başlattığı ürkek sanatsal-mimari hamlelerin 4. Hanedan devrinde (2630-2510) sürdürülmesi ve öncekini aşan bir refah/istikrar göstergesine dönüşmesidir. İçte sağlanan barış, devletin sanatı desteklemesine fırsat tanırken; *sanatçıların talep ettiği doğal kaynakların yabancı diyarlardan getirilmesi için vazgeçilmez olan ve devlet iradesiyle yürütülen* ticaret sayesinde siyasal otoritenin biriktirdiği servet, anıtsal eserlerin inşasını ve dekoratif unsurların yaratılmasını mümkün kılmıştır. Eski Krallığın görkemli çağı 4. Hanedan devridir: Sanat, mimari ve ticaretin şahlanışı, vergi toplama mekanizmalarının örgütlenişiyle sarmal bir ilişki içinde olduğundan, Mısır devletinin bu çağlardaki siyasi kudreti daha önceki ve daha sonraki devirlere nazaran çok büyüktür.

Dönüm noktası 4. Hanedan'ın kurucusu Snefru'nun tahta çıkışıdır, zira onun dönemine ait kayıtlar ve duvar tasvirleri, refah anlatılarıyla doludur. Bunlarda, kralın üç icraatına özel vurgu yapılır (bizatihi "uygarlık" kavramı ile bu icraatlar arasında kopmaz bir bağ olduğu hatırda tutulmalıdır). 1- Uzak gelecekte de ayakta kalması beklentisiyle anıtsal binalar (en başta piramitler) inşa ettirmek; 2- Bunların inşaatı ve dekorasyonu için gerekli hammaddeler genelde ülke dışında bulunduğundan, büyük ticari seferler düzenlemek; 3- Mısır'ın komşuları üzerinde siyasal/askeri denetim kurarak ticari yolları güvenlileştirmek. Sina Yarımadası'nda, Mağara Vadisi kaya tasvirlerinde Palermo Taşı'nın aktardığı *muzaffer Snefru* imgesi tekrar edilir. O, kaya-

oymacıların sonraki dönem Mısır eserlerinde de bıkmadan yineledikleri bir pozisyonda resmedilmiştir: Bir eliyle rakibinin saçını kavrayıp ona diz çöktüren kral, diğer elindeki topuzu düşmanının kafasına indirmek üzeredir. Kayıtlarda ve tasvirlerde Snefru'nun sefer güzergâhının hep üç komşu ülke olduğu görülür: Sina, Nübye ve Libya. Mısır krallarının Nübye'ye ilgisinin nedeni, altın, fildişi, tütsü, abanoz gibi egzotik malların oradan gelmesidir. Sarayları, tapınakları ve kraliyet mezarlarını süslemek için bol miktarda altına ihtiyaç vardır. Sina ise, türkuaz, bakır ve malakit (*bakırtaşı* da denen parlak yeşil mineral) bakımından zengin bir ülkedir[31].

Mısırbilimciler, döneme ait kayıtlardan hareketle Eski Krallığın düzenli bir orduya sahip olmadığını ve ihtiyaç görüldüğünde ülke içinden asker toplandığını ya da Mısır devletine "paralı asker" statüsünde hizmet vermeleri için barbar-savaşçı komşulara müracaat edildiğini öne sürmüşlerdir[32]. Siyasal birlikleri olmadığından, yarı-göçebe/savaşçı grupların yakındaki uygar/devletli toplumun ordusunda ücretli askerlik yapmaları, tarihin sonraki evrelerinde ve başka coğrafyalarda gözlenebilen bir formüldür. Peki ama Mısır devletinin düzenli orduya ihtiyaç duymamasının altında hangi nedenler yatmaktadır? Bu hususta iki açıklamanın öne çıktığı görülür. 1- Mısır siyasal otoritesi, Yeni Krallık Devri'ne (MÖ. 1540-1070) kadar "yayılmacı bir program" izlemediği için sürekli savaş hali yaşamamış, bu yüzden de düzenli bir ordu oluşturması gerekmemiştir[33]. 2- Devlet, *Ön-Hanedanlar* (3300-3100) ve *Erken Hanedanlar* (3100-2700) dönemlerinde kurumsallaşmanın erken evrelerindeydi, "artı-ürün"ün depolanmasından kaynaklanan sermaye birikimi muazzam miktarlara ulaşmamıştı ve sınır boylarında (özellikle güneyde, Aşağı Nübye'de) Mısır'a rakip olabilecek ön-devletler vardı. Bu devirlere ait yazılı kayıtlardan ve kayalar üzerine nakşedilen resimsel anlatılardan anlaşıldığı üzere, başlangıçta Mısır devlet ideolojisi içinde hamaset söylemi (savaş, kuşatma, fetih, tutsak alma, bazen de tutsakları infaz etme) çok önemli yer tutuyordu. Eski Krallığın kurulduğu (2700) ve özellikle 4. Hanedan'ın iktidara geldiği (2600) yıllarda ise, sınır güvenliği Mısır için öncelikli sorun olmaktan çıktı. Güneydeki ön-devletler Mısır'ın sindirme siyaseti sonucunda güçten düştüler, Aşağı Nübye yerleşimleri hepten terk edildi, nüfusun büyük kısmı Yukarı Nübye'ye (güneye) ve

---

[31] Rosalie F. Baker – Charles F. Baker, *Ancient Egyptians: People of the Pyramids*, Oxford University Press, Oxford – New York 2001, s. 25-27.

[32] Anthony Spalinger, "The Organisation of Pharaonic Army (Old to New Kingdom)", *Ancient Egyptian Administration* (Ed. Juan Carlos Moreno Garcia), Brill, Leiden 2013, s. 460; J. C. Moreno Garcia, "War in Old Kingdom Egypt (2686-2125 BCE)", *Studies on War in the Ancient Near East: Collected Essays on Military History* (Ed. Jordi Vidal), Ugarit-Verlag, Münster 2010, s. 6.

[33] Spalinger, a.g.m., s. 460.

konar-göçer geçim tarzına bağlı olarak çöl bölgelerine göç ettiğinden 1. Çağlayan'ın ötesinde Mısır'ı tehdit edebilecek bir siyasi/askeri güç kalmadı. Sina ve Libya'nın göçebe-savaşçı kavimleri de sınırları sürekli taciz edebilecek denli kalabalık ve örgütlü değillerdi. Dolayısıyla, Mısır'ın 3 komşu bölgeye düzenlediği seferler daha ziyade ekonomik ve ticari hedefler ile açıklanmalıdır: yabancı doğal kaynaklara (özellikle maden yataklarına) ulaşmak ve Kuzeydoğu Afrika ticaret ağlarının güvenliğini sağlamak, mal akışını sekteye uğratabilecek aktörlere müdahale olanağı tanımamak[34].

Snefru, Nübye kadar Asya ve Libya'ya da sefer düzenlemiş; Libya'dan 1100 tutsak ve binlerce sığırla dönmüştür. Libya, "doğal kaynaklara sahip olup çöl yolları üzerinde konumlandıklarından stratejik önem taşıyan vahalar"a yakındı, oralardan Mısır'a akan mallara el koyabilirdi. Eski Krallık devrinde Libya'ya düzenlenen seferler bu olasılığı boşa çıkarmış olmalıdır, anlaşılan göçebe-savaşçı Libyalılar Mısır için sürekli tehdit oluşturdukları için değil, yol güvenliğini garanti etmek amacıyla bir önlem olarak *cezalandırıldılar*. Herhalde seferlerde tutsak alınan insanlar da köle (işgücü) ihtiyacını karşıladılar. Nil Deltası'nın Libya'ya bakan batı kısmındaki yerleşimleri korumak için sur inşa edilmemiş olması, batıdan büyük çaplı saldırı beklenmediğini kanıtlar. Hâlbuki 19-20. hanedanların (1300-1070) yönetimde olduğu geç çağlarda, Libya'dan gelen akınları kesmek için sur zaruri idi. Erken Krallık kayıtlarında, vahaların Libyalıların saldırısına uğradığına dair ifadeler yer almaz. Özetle, sözü edilen dönemde, Mısırlılar askeri yöntemlere yalnızca yol güvenliğini sağlamak ve işgücü bulmak için müracaat etmişlerdir. Bu, Mısır uygarlığının niçin askeri harcamalar değil de ticaret ve büyük kamu binaları üzerinde yükseldiğini açıklayan bir veridir[35].

Küçük Mısırlı gruplar, ülkenin ticari ilgisinin Batı Çölü'ndeki vahalara ve Nübye'ye yöneldiği *Eski Krallık Dönemi*'nde, dışarıdan mal akışını düzene koymak için batıda Dakhla Vahası (Ayn Asil yerleşimi) ile güneyde 2. Çağlayan hattına (Kor üssü) göç edip oralarda güvenliği surlarla sağladıkları ileri karakollar kurmuşlardır. Sina'nın güneybatısına, Süveyş Körfezi'nin ortalarına düşen kıyı yerleşimi Ras Budran'ın ticari ağları güvenlileştirmek için iskân edilen bu tip üslerden biri olması muhtemeldir. Kor üssünün doğum tarihi 2. Hanedan'a (2900-2700) kadar giderse de, bu korunaklı höyüğün Mısır'la bağlantısının arttığı devir *4.-5. Hanedanlar* (2630-2340) zamanıdır. Bunu, iki bölge arasında taşınan malların o hanedanlara mensup kralların isimleriyle mühürlenmiş olmasından anlayabiliyoruz[36].

---

[34] Moreno Garcia, a.g.m., s. 10-11, 13.

[35] Moreno Garcia, a.g.m., s. 12.

[36] Gregory Duncan Mumford, "Settlements – Distribution, Structure, Architecture: Pharaonic", *A Companion to Ancient Egypt – Vol. I*, Ed. Alan B. Lloyd, Wiley-Blackwell, Chichester 2010, s. 348.

Mısır-Nübye bağlantısı Nil Nehri kadar Batı Çölü'nden de sağlandığına göre, Mısır'ın *Eski Krallık* devrinde bölgenin en büyük vahalarından Dakhla'ya göçmen göndermesi şaşırtıcı değildir. Günümüzde doğudan batıya 75, kuzeyden güneye 25 km uzanan ve elipsi andıran vahada, küçük topluluklar halinde toplam 70 000 kişi yaşamaktadır. Bugün iklimi kurak olduğundan ancak artezyen kuyularıyla sulanan ve üzerinde tahıl, üzüm, zeytin ve hurma gibi pek çok ürün yetişen Dakhla Vahası, eski devirlerde özellikle otlatıcılar için çekim merkeziydi. Vahada *Eski Krallık* çağında Ayn Asil dışında 20 kadar yerleşim daha kurulmuştu; bu veriler, Kuzeydoğu Afrika toplumunun Nil halkından ibaret olmadığını, vahaların nüfusun önemli bir kısmını kendilerine çektiklerini gösterir. Nil boylarından gelip Vaha'ya yerleşen göçmenler, oradaki toplumlarla barışçı ilişkiler geliştirmiş olmalılar, zira Vaha ile Nil Vadisi arasında, ikisinin de eşit statüde katıldığı bir ticaret yürütülmüştür. Bu ticaret herhalde kültürel aktarımlara da neden olmuştu. Dakhla Vahası'nda bulunan çanak-çömlek örnekleri, biçimsel ve teknik açıdan Nil kökenli olsalar da, bunların üretilmesini mümkün kılan kilin çıkarıldığı yer vahanın kendisidir. Vahayla ilgili yazılı kayıtlardan, Mısır devletinin vaha ahalisini en eski devirlerden beri "Mısır"ın parçası olarak gördüğünü anlarız. Burada 3. binyıldan beri Mısırlı göçmenler ikamet ettiğine göre, tanımlama gerçeğe uygundur. Ama vaha bazı çağlarda *sürgün yeri* olarak da kullanılmıştır[37]. Bu durum, Batı Çölü'ndeki vahaların Mısır'ın hem "parçası" hem "sınırı" olduğu önermesini haklı çıkaracak niteliktedir.

Komşu olmasa da, ticari açıdan Snefru'nun değer verdiği bir başka ülke, Orta Levant (Kenan), yani Biblos başta olmak üzere bugünkü Lübnan'ın kıyı kentleridir. Snefru dönemine ait bir kayıtta, Levant-Mısır ticaretinin büyüklüğüne delalet eden bir pasaj vardır: Mısır'a tek seferde Lübnan sediriyle yüklü 40 gemi gelmiştir. Bir başka kayıt, Snefru'nun bu ağaçları ortalama 50 metre uzunluğunda gemiler inşa ettirmekte kullandığını yazar. Bu doğru ise, yeni gemilerin krala daha fazla kereste getirmek amacıyla yine Lübnan'a gittiği öne sürülebilir. Snefru, tapınak, saray ve (kendisi ile diğer siyasal seçkinlere ait) anıt-mezar kapılarının ve mobilyalarının değerli ahşap malzemeler kullanılarak imal edilmesini arzulayan bir hükümdardır. Mısır aslında kereste bakımından yoksul bir ülke değildir. Nil boylarında çam, ardıç, kiraz ve erik yetişir. Ama Mısırlılar, dayanıklılığını ve kullanım çeşitliliğini hesaba katarak, sediri diğer ağaç türlerinden üstün tutmuşlardır[38].

Snefru, Levant'tan kereste, Sina'dan bakır ve türkuaz, Nübye'den altın, tütsü, abanoz ve fildişi girişine aynı ölçüde değer vermiştir. Devletin "daimî" (*hep burada*) olduğunu tebaaya hatırlatmanın en iyi yolu, onu tapınakların ve

[37] Mills, Anthony J., "Dakhla Oasis, Dynastic and Roman sites", *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt* (Ed. Kathryn A. Bard), Routledge, London 1999, s. 220-221.
[38] Baker – Baker, *a.g.e.*, s. 27.

sarayların görkemi ve iç dekorasyonun zenginliği ile "görünür ve kudretli" göstermektir. Ülkesinin ticari ve askeri kapasitesini artırıp Mısır'ı güvenli, huzurlu ve zengin topraklara dönüştüren Snefru'nun mükâfatı, kriz anlarında hep hatırlanan bir *Altın Çağ* mimarı olarak kutsanmak ve toplumsal hafızaya bir daha çıkmamak üzere kazınmaktır. Snefru, Sina'daki Mağara Vadisi kayıtlarında, "ülkeye ebedi mutluluk, istikrar, yaşam, neşe ve sağlık getiren büyük tanrı" olarak tarif edilir.

Mısır'dan bugüne gelen ilk büyük piramit, MÖ 27. yüzyılın ilk yarısında, 3. Hanedan'ın kurucusu Coser için inşa edilmişti. Bu, Mısır'da "kesme yapı taşı"yla yükseltilen ilk anıtsal mimari örneği idi; Coser'in Mısır tarihine *Erken Hanedanlar* dönemini bitirip *Eski Krallık* devrini ilan eden hükümdar olarak geçmesinin nedeni de devasa piramitler yaptırma geleneğini onun başlatmasıydı. 4. Hanedan'ın ilk iki kralı Snefru ile Khufu/Keops (2600-2570), bu geleneğin takipçileri olarak belki de klasik Mısır uygarlığının ortaya çıkışında Kurucu-Kral Narmer kadar büyük rol oynamış kişilerdir. Zira piramit inşaatları gibi masraflı projeler, üretim-fazlasını toplamakla görevli bürokratik aygıtın güçlü, ticari kanalların da açık/güvenli olmasını gerektirir.

Snefru 3 devasa piramit yaptırmıştı, oğlununki onların toplamından çok daha büyüktür; Khufu'nun adını taşıyan *Büyük Gize Piramidi*'nin inşası için 2,3 milyon adet kireçtaşı/kalker blok kullanılmıştır ve bunların ortalama ağırlığı 2-3 tondur. Kireçtaşı bloklar Gize yakınlarındaki Tura Ocağı'ndan çıkarıldıkları için nakliyat görece kolaydır. Nehrin doğu kıyısından sağlanan bloklar, Nil'in taştığı dönemlerde "*sallarla karşıya getirilmiş ve sonra, muazzam bir taş rampadan nehirden 30 metre yükseklikte olan, üzerlerine piramitlerin oturtulduğu yaylaya çekilmiştir*"[39].

Keops Piramidi'ndeki *Kral odası*nın yapımında kullanılan taş ise granittir ve 800 km. güneyden, 1. Çağlayan / Asvan bölgesinden getirtilmiştir. Öyleyse, Khufu da babası gibi, *Nübye kapısı* olarak işlev gören Asvan civarını güvenlileştirmekle mükelleftir. Khufu, hemen her konuda babasının izinden gitmiş; Sina'daki maden ocaklarının başına askeri birlikler dikmiş, ticari yolları açık tutmak amacıyla Nübye'ye ordu göndermiş, Lübnan'dan sedir akışının kesintiye uğramaması için gayret sarf etmiş ve Libyalı göçebe kavimlerin Mısır'a yağma akını düzenlemelerine izin vermemiştir[40]. O, ayrıca 2. Çağlayan'ın kuzeyindeki Toşka ocaklarından diyorit taşı getirtmiş ve yontucuların kraliyet ailesinin önde gelen üyelerinin yüzlerini bu değerli taş üzerine nakşetmelerini sağlamıştır. 2. Çağlayan, Mısır hükümdarlarının

[39] Childe, *a.g.e.*, s. 133.
[40] Baker – Baker, *a.g.e.*, s. 30, 32.

pek çok açıdan ilgi gösterdikleri bir bölgedir. Bugünkü Wadi Halfa kentinin tam karşısındaki Buhen'de de, *4. ve 5. hanedanlar*a (2630-2340) mensup kralların isimlerinin kazındığı eserler bulunmuştur. Keramik örneklerine, metal ocaklarına ve bakır objelerin çokluğuna bakılırsa, burada bölgeden çıkardığı bakırı işleyip Aşağı Nil'e gönderen küçük bir Mısır kolonisi kurulmuş olmalıdır[41].

Erken Mısır devletinin kurumsallaşma süreci Khufu ile daha da hızlanmıştır. Karşımızda 2-3 tonluk kalker bloklardan yılda ortalama 120 000 adet kesip 20 yılda tarihin en büyük kral mezarını (Keops Piramidi) yükselten ve bakır-altın işçiliğinde her geçen gün muazzam mesafeler kaydeden bir uygarlık vardır. Sonraları *firavun* adını alacak olan Mısır kralı, uygarlığı kendi bedeninde simgelemektedir. Devletin sınırsız ve sürekli iktidarını bütün tebaanın zihnine kazımak için inşa edilen anıtlar ve kamusal refahın boyutunu gözler önüne seren kıymetli sanat eserleri, Khufu devrinde daha da olgunlaştırılan "tanrısal kaynaklı kraliyet" fikriyle bütünleşmiştir.

Piramitlerin devasa boyutu ile kralların *tanrısallık* içeren unvanları uyumludur. Khufu'nun halefi Cedefre'yi (2570-2560) "Ra'nın oğlu" statüsüne yükselten formül, devleti "tanrısal düzen"i yeryüzüne indiren kurum olarak kutsamaktadır. *Devlete itaat*in dinsel yükümlülük halini aldığı böylesi bir ideolojik ortamda, büyük kamu inşaatlarının devam ettirilmesi ve siyasal iktidarın görünürlüğünün artırılması bir zorunluluktur. Cedefre'nin kardeşi ve Khufu'nun diğer oğlu Khafre/Kefren (2560-2535) de bu yüzden Gize'nin ikinci piramidini yaptırmakla yetinmemiş ve onun yanına *Büyük Sfenks* ile *Vadi Tapınağı*nı eklemiştir. Khafre'den geriye sert kaya bloklar yontularak meydana getirilen heykeller de kalmıştır. Eserlerin oyulduğu kayalar öyle dayanıklıdır ki heykeller 4500 yıl hiç aşınmadan çağımıza ulaşabilmiştir. Bunların en çarpıcı olanı, Kral Khafre'nin "şahin" biçimli bir başlık taşıdığı heykeldir. Krallığın korucu tanrısı Horus'u simgeleyen şahinin kanatları, kralın başını iki yandan kavrayacak biçimde tasvir edilmiştir[42].

Binyıl sonraki torunları *firavun* unvanını taşıyacak olan krallar artık "Ra'nın oğlu" gibi yüceltici kavramlarla tarif edilmekte, fiziki bedenleri silikleşirken ölümsüz/siyasal bedenleri belirgin hale gelmektedir. Piramit inşaatlarına ve genel olarak anıtsal mimari ile kamusal-dinsel ritüellere harcanan doğal kaynakların ve emeğin hacmine bakıp şaşmamak gerekir. Piramit, kralın ölü bedenini barındıran bir mezardan daha fazlasıdır, o

[41] Christiane Ziegler, "La vallée du Nil (3000-1780 av. J.-C.)", *Histoire de l'Humanité, Vol. II: 3000 à 700 av. J.-C.* (Ed. Corinne Julien), UNESCO, Paris 2001, s. 329.
[42] Rice, *Egypt's Making*, s. 181-184.

devletin inşa ettiği karmaşık ekonomik/siyasal düzenin vücut bulmuş hali, bu dünya ile öte dünya arasındaki köprü, kraldan geçerek toplumun bütününün ölümsüzlüğünün simgesidir. Anıtsal yapıların bizim açımızdan önemli yanı ise, fani olanın aşılmasını sağlayan ve kamusal sürekliliği kuran bu eserlerin bir ölçüde uzun-mesafeli ticaret ve komşu ülkelere düzenlenen seferler sayesinde yaratılmış olmasıdır.

"Firavunların sınır politikası tarımcıları çapulcu göçebelerin saldırılarından korudu; bayındırlık çalışmaları tarıma elverişli toprakları genişletti, tarım işlemlerinin akılcı biçimde planlanmasına olanak verdi; krallık ambarlarında depo edilen tüketim fazlası tahıl, kıtlık zamanında imdada yetişmiş olmalı. Ne var ki, bu yedek yiyecek maddeleri kuvvete başvurularak toplanmıştı. Bunları üreten kimselere endüstri ürünleri satın alabilecekleri pek az şey bırakıldı. Doğrudan doğruya bir kralın ya da bir soylunun işinde çalıştıkları için madeni aletler edinmeye güçleri yetmezdi; bu yüzden çapalardan, tahta sabanlardan ve kazmalardan oluşan neolitik araç gereçlerle yetindiler. (...) Mısır'da yeni ekonomi tarafından üretilen muazzam servet Mezopotamya'dakinden çok daha yüksek derecede yoğunlaşmıştı. Endüstri dar sınırlar içinde sıkışıp kaldı. İthal malları herhangi bir ödeme yapılmaksızın vergi-haraç biçiminde getirildiği ya da altın ve yiyecek maddeleriyle karşıladığı için, ihracat nispeten az miktarda endüstri malını kapsıyordu. İçte de endüstri ürünleri ve zanaatçıların piyasası, devletin ve ona bağlı aristokrasinin alıcı durumunda olduğu bir pazarla sınırlı kaldı. Ölümden sonraki yaşam için yapılan hazırlıklar, servetin birikiminin ve kullanılmasının baş amacı oldu. Toplanan artı-ürünün çok büyük bir kısmı mezarlara gömüldü". (...) Verimli Mısır'ın son derece zengin kaynakları bile böylesine üretkenlikten uzak harcamaları sürgit karşılayamazdı"[43].

Büyük Gize Piramitlerinin üçüncüsü/sonuncu ve aralarında en küçük olanı, Khafre'nin oğlu Menkaure'ye (Yunanca adıyla Mycerinos: 2535-2515) aittir. Menkaure de, babası gibi, ardında çok sayıda heykel bırakmıştır. Bazalt, diyorit ve kaymaktaşı bloklar oyularak yapılan bu heykellerde, kral yalnız, eşiyle ya da Hathor ve Bat gibi tanrıçalarla birlikte temsil edilir. Menkaure'den sonra büyük piramit yaptırma geleneği sürdürülmez, özenli kral heykellerinin sayısı da azalır. Taht dönemi kısa sürdüğü için kendi adını taşıyan piramit inşa ettiremeyen Şepseskaf (4. Hanedan'ın son kralı: 2515-2510), mezar olarak bir *mastaba* ile yetinecektir.

Eski Mısır'da heykel sanatının yaygınlaşması ile yaşamın ölümden sonra da devam ettiği inancı arasında sıkı bir bağ vardır. Mumyalama işleminde bedenin bozulmadan korunması hedeflenirken, heykelcilik kişinin ölümden

[43] Childe, *a.g.e.*, s. 138-140.

önceki canlılığı ve gençliğinin sürekli kılınmasına hizmet etmektedir. Heykellerin sert ve dayanıklı taş bloklar kullanılarak yapılmasının nedeni de budur. Ölümsüzlük arayışına kralın yakın çevresindeki soylular da katılınca, anıt-mezar ve heykel yaptırma tekeli kırılacak; kral haricindeki devlet adamlarının da statü belirten sanat ve zanaat eserlerini talep etmesiyle, lüks mal/hammadde ithalatı ve onlara şekil vermesini bilen sanatkâr sayısı artacaktır. Kurucu Narmer tarafından Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleştiği noktada inşa edilen, bu yüzden de Mısır'ın birliğini simgelediğine inanılan Memphis kentinin tanrısı Ptah bile zanaatkâr/yaratıcı tanrıdır. Memphis'te oturan ve Mısır bürokrasisinin en yüksek rütbeli üyelerinden biri olan "Ptah Yüksek Rahibi", *kuyumcuların, çömlekçilerin, heykeltıraşların, bakırcıların ve marangozların şefi*dir; kraliyet mezarları ile tapınak inşaatlarından birinci derecede sorumlu memurdur. Mısır seçkinleri, sanat/zanaat hususunda son derece tutucudurlar. Onların beğenip onayladığı sanat anlayışı ülkenin bütününde benimsenir ve uzun yıllar (hatta yüzyıllar) boyunca aynı tarzda eserler verilmeye çalışılır[44].

Fransız Mısırbilimci M. Baud, 4. Hanedan devri Mısır siyasal otoritesini tarif ederken iki ifade kullanır: *aile-devlet* ve *mimar-devlet*. İlk ifade, yazılı kaynaklarda "tanrı" olarak tanımlanan kralın (içinden çıktığı hanedanın yönettiği bir toplumda) *baba figürü*nü üstlenmesinden kaynaklanır. İkinci ifadenin kökeninde, *baba-devleti* yönetenlerin, tarımsal artı-ürün üzerinden biriktirdikleri zenginliği (iktidarlarını görünür kılmak için) anıtsal eserlere yöneltmeleri vardır. Anıtsal bina inşaatları kuşkusuz muazzam miktarda doğal kaynağın şantiyelere ulaştırılmasını gerektirir. Nil kıyılarındaki ocaklardan elde edilen doğal kaynakların (Tura'dan beyaz kireçtaşı, Feyyum Vahası'nın kuzeyinden bazalt, Hatnub'tan kaymaktaşı, Asvan'dan granodiyorit) nakliyesi, doğu ve batı çöllerinden çıkanlara göre kolaydır. Ancak Mısır'ın iki ucunda konumlandıkları için Tura ile Asvan arasında kayda değer bir uzaklığın bulunduğu dikkate alınmalıdır. Batı Çölü'ndeki grovak (gri kumtaşı) ocaklarını işletmek için Wadi Hammamat denen kuru nehir yatağını takip etmek gerekir. Başlıca bakır ve malakit yatakları da Sina'nın güneyindedir. Herhalde buralara ulaşmak için önce Doğu Çölü geçiliyor, Kızıldeniz kıyısındaki Ayn Sokhna nahiyesine varılıyor, oradan da deniz taşıtlarıyla Sina kıyılarına gidiliyordu. Boya imalatı için ihtiyaç duyulan kırmızı kantaşı, Batı Çölü'ndeki Ebu Ballas'tan elde edilir. Gnays ocakları ise, Aşağı Nübye'nin Toşka nahiyesinde bulunur. Eski Mısır sınırları dışındaki (1. Çağlayan'ın güneyinde, bugünkü Mısır-Sudan sınırı) böylesi uzak bir bölgeden taş bloklar getirtmek için oraya düzenli sefer düzenlemek ve ocak çevresinde işçilerin ikametine uygun yerleşim alanları oluşturmak gerekir[45].

---

[44] Rice, *Egypt's Making*, s. 193-197.
[45] Baud, a.g.m., s. 73-74.

II.c. *Beşinci Hanedan* (2510-2340): Uygarlığın Biriktirdiği Zenginliğe Taşra Seçkinlerinin Ortak Olması, Nübyeli Paralı Askerlerin Mısır Ordusundaki Konumu ve Deniz-Aşırı Ticari Seferler

3.-4. hanedanların başlattığı büyük inşaat hamleleri ve ticari canlılık ortamı, 5. Hanedan (2510-2340) devrinde hız kesmeden sürmüştür. Dönemin yazılı kaynakları, savaş/çatışma anlatıları yerine yabancı ülkelere yapılan ticari seferlerin kayıtlarından oluşmaktadır. Artık krallar kadar, soylular ve diğer devlet adamları da kendileri için anıt-mezarlar yaptırıp dini ritüellerin işleyişine maddi katkı sağlamaktadır. Önceki dönemlerin aksine, kamusal alanın inşası kralın çevresindeki dar seçkinler grubunun işi olmaktan çıkmış, daha geniş bir topluluğun katılımıyla genelleşmiştir. Eğitimin ve papirüsün yaygınlaşması, haberleşmek ve hesap tutmak için vazgeçilmez olan yazılı kültürün de yayılmasına yol açmıştır. Tapınağın ve genel olarak dinin saray üzerindeki etkinliğinin artması da bu gelişmelerle paralellik gösterir[46].

4. Hanedan devrinde, kralların tanrılaştırıldığı monarşi kültü ile güneş tapıncı biri diğerinden ayırt edilemez biçimde iç-içe geçmişti; 5. Hanedan zamanında bu özdeşlik kırılır ve piramit kompleksleri ile güneş tapınakları mekânsal düzeyde ayrılır. 5. Hanedan üyelerine ait piramitler 3.-4. Hanedan piramitlerinin bulunduğu Gize ile Sakara arasındaki Abusir Gölü kenarında inşa edilirken, aynı hanedanın yaptırdığı iki büyük güneş tapınağı onların 0,5-1 km kadar kuzeyindeki Ebu Gurab nahiyesinde konumlanır[47]. Güneş tapınağı yaptırma geleneğini başlatan, 5. Hanedan'ın kurucusu Userkaf'tır (2510-2500). Onun krallığında *Güneş-Tanrı Ra* Mısır mitolojisinin baş tanrısına dönüşür; Ra tapıncının başkenti Heliopolis, Mısır dini içinde merkezi konuma gelir[48]. Yunanca anlamı "Güneş Kenti" olan Heliopolis'in Arapçası *Ayn eş-Şems*, "Güneşin Gözü"dür. Yaratıcı tanrı statüsünün Ptah'tan Ra'ya geçtiği MÖ. 26. yüzyılda krallara verilen *Ra'nın oğlu* unvanı pekişir; piramitlerin boyutu küçülür; yeni hanedanı simgeleyen güneş tapınaklarının önemi artar; önceki döneme damgasını vuran "aile-devlet" modelinin yerini de hanedan-dışı seçkinlerin devlet içindeki statülerinin (liyakatleri ölçüsünde) yükseldiği daha kurumsal bir yönetim anlayışı alır. Memurların statülerindeki artışın göstergesi, bu insanlar (özellikle kralın gözdesi olup *Sadık Yoldaş* gibi dostluk belirten unvanlarla tanımlanan saray nazırları) adına inşa edilen görkemli anıt-mezarlardır[49].

"Kuramda bütün toprak firavununduu, ülkenin artı-ürünü krallık ambarlarında ve hazinelerinde toplanıyordu. Gerçekte ise memurlar

---

[46] Margaret Murray, *The Splendor That Was Egypt*, Dover Publications, Mineola 2004, s. 17.
[47] Darnell, *a.g.e.*, s. 33.
[48] Rice, *Egypt's Making*, s. 199-200.
[49] Baud, a.g.m., s. 75-76.

aristokrasisine hatırı sayılır bir pay ayrılmaktaydı. Hiç değilse önceleri bu memurlar firavun tarafından atandılar ve onun keyfi istediği sürece görevlerinde kaldılar. (...) Kral, mezar taşlarının belirttiği gibi, onlara ölümden sonraki yaşam için asal öğe olan anıtsal mezarlar yapma hakkını bağışlayarak ve bunları yaparlarken yardımlarda bulunarak gözde memurlarına lütfedip tek tek ruh ve ölümsüzlük verebilirdi. Uygulamada, bakanlar ve valiler (yerel yöneticiler) sınırlı bir çevreden –hanedan çocuklarından, ilk fatihler örgütünün üyelerinden ve zamanla bağımlı kılınan bu tür yerel şeflerin ailelerinden– alınıyordu. (...) Piramit çağından sonra valilikler babadan oğla geçen kalıtımsal makamlar oldu ve valiler, gerçi firavuna bazı vergiler verme, bazı hizmetlerde bulunma borcu altında idiyseler de ilçeleri kendi mülkleri ya da kendi prenslikleri gibi yönettiler"[50].

Denilebilir ki 5. Hanedan kralları önceki kralların açtığı yoldan gitmiş, Mısır uygarlığını daha olgun düzeye taşımışlardır. Kuzeydoğu Afrika ticareti bu devirde daha da canlanmış; Mısır, bölgedeki bütün topluluklar ile ticaret yürütebilir hale gelmiştir. Eski ve Orta Krallık devirlerinde (*1. Ara Dönem* ile birlikte 1000 yıllık bir tarihten söz ediyoruz: 2700-1750), Levant ve Nübye kadar, kayıtlarda *Punt* olarak tanımlanan daha uzak bir bölge ile de ticaret yapılmıştır. *Punt seferleri*, Yeni Krallık devrinde sürdürülür, özellikle kadın-firavun Hatşepsut'un hükmettiği MÖ. 15. yüzyılda yoğunlaşır. *Punt Ülkesi*'ne karayoluyla değil Kızıldeniz üzerinden gidildiği bilinmektedir. Kayıtlarda Punt fauna-florasına dair anlatılanlara bakılırsa, bu ülke Arabistan değil Kuzeydoğu Afrika toprağındadır. Son çalışmalar, Punt'un Kızıldeniz girişinde, Yemen'in karşısındaki Sudan-Eritre-Cibuti-Somali hattına ait bir coğrafya olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Mısırlılar Punt'u *Tanrı'nın Ülkesi* olarak da adlandırırlar, zira dini amaçlı kullanılan nesnelerin çıkış noktası genelde burasıdır. Mumyalama işlemlerinde kullanılan, tapınaklarda buhur olarak yakılan ya da güzel koku verdikleri için tercih edilen ritüel nesnelerin başında reçineli zamklar, sakızlar ve tütsüler gelir. Bunların elde edildiği ağaçlar, Arabistan'ın güneyindeki sulak bölgede ve Somali'de yetişir. Punt'ta üretilmiyor olsalar bile Mısırlıların daha uzağa gidemedikleri için orada buldukları hayvani ürünler de vardır. Bunlara herhalde rahiplerin ayin giysileri (çita-zürafa-leopar postları) ile aksesuarların (fildişi) imalatı için gerek duyuluyordu. Mısırlıların kutsal saydığı, Afrika içlerinde yaşayan özel bir babun türü de canlı olarak Punt'tan getirilmiştir. Başka bölgelerde üretildikleri halde Mısırlıların Punt'ta bulabildiği değerli nesnelere altın ve tarçın da eklenmelidir[51].

Palermo Taşı'na göre, Punt'a sefer düzenleten ilk kral 5. Hanedan'dan Sahure'dir (2500-2490). Onun döneminde, Punt diyarından 8000 birim "sarı

[50] Childe, *a.g.e.*, s. 136-137.
[51] Richard Lee Smith, *Premodern Trade in World History*, Routledge, New York 2009, s. 44-45.

sakız" (sakızlı reçine), biraz elektrum (doğal altın-gümüş alaşımı) ve kayıtları çözenlerin ne olduğunu çıkaramadıkları iki ticari meta daha getirilmiştir[52]. Sahure, kendinden 100 yıl önce hüküm süren (4. Hanedan'ın kurucusu) Snefru gibi, dış politikaya öncelik veren bir kraldır. Onun adına inşa edilen anıt-mezardaki kayıtlar, kralın özellikle Asya kıtasıyla ilişkilere önem verdiğini göstermektedir. Kayıtlarda, Doğu Akdeniz kıyılarından Mısır'a "Suriyeli köleler" getirildiği ifade edilir ki bu insanları taşıyan gemiler büyük olasılıkla Lübnan'ın Biblos limanından yola çıkmışlardır[53].

Mısırlılar, tütsü ve reçine benzeri bitkisel ürünleri mumyalamada, kozmetikte, dini ayinlerde, merhem olarak tedavide ve mobilyayı sağlam tutmak için vernikleme/cilalama işlerinde kullanırlar. Bu tip ürünler, buhur olarak yakıldığı gibi, zift, katran ve hatta yapıştırıcı olarak da iş görürler. Köknar ve çam gibi kozalaklı ağaçlardan elde edilen reçine, Suriye-Lübnan kıyılarından ithal edilir. Sedir ve ladin reçineleri de aynı bölgelerden ve Filistin'in kuzeyinden gelir. Kayıtlarda adı geçen ve büyük olasılıkla güzel kokulu yağlarla karıştırılarak kullanılan Anadolu-Suriye kökenli reçine ve tütsüler ise, Kilikya köknarı ile Halep çamından elde edilir. Somali bölgesine ulaşma imkânı doğunca, Mısırlıların reçine-yağ-tütsü gibi egzotik ağaçlardan çıkan ürünleri getirtebilecekleri coğrafyalar çeşitlenmiştir[54].

Eski Krallığın yabancı mallara ulaşma kapasitesini artırdığı, sınırlarda güvenlik tehdidi yaşamadığı, bürokratik kurumsallaşma yolunda dev adımlar attığı ve artı-ürünü büyük kamu binalarının inşasında kullanarak devleti daha da görünür kıldığı 5. Hanedan devrindeki biricik sıkıntısı, merkezi otoritenin zayıflaması ve taşra yönetimlerinin özerk birimlere dönüşmeye başlamasıdır. Krallığı güçlendiren refah, taşranın zenginleşip siyasi kudret kazanması ile sonuçlanmış; yönetim bölgelerinde bağımsız siyaset uygulamaya heveslenen valiler, merkezi denetimden kaçmayı başarmışlardır. Aslında valiler MÖ. 3. binyıl ortalarına kadar sarayda kralın yanında ikamet ediyor, eyaletleri uzaktan yönetiyorlardı. Ancak büyük kamusal bina (tapınaklar, piramit kompleksleri) inşaatları için gerekli hammaddenin çıkarıldığı bölgeler ile bunların merkeze taşınması açısından stratejik önem arz eden noktalarda görev yapan valiler, saray yerine doğrudan taşrada ikamet etmeyi seçtiler. Bu, ilk bakışta kraliyet otoritesinin işine gelen bir gelişmeydi; ama yönetim bölgelerinde oturan valilerin orayı merkezden ziyade kendi mülkleri olarak görmeleri ve yerel görevlilerle doğrudan iletişim kurup oraya bağlandıkça âdemimerkeziyetçi yönetim anlayışını savunup özerklik talep etmeleri

---

[52] Smith, *a.g.e.*, s. 45.
[53] Spalinger, a.g.m., s. 461.
[54] Karin Nicole Sowada, *Egypt in the Eastern Mediterranean during the Old Kingdom: An Archaeological Perspective*, Academic Press Fribourg, Fribourg 2009, s. 198-199.

kaçınılmazdı[55]. Gerçekten de Eski Krallık şaşırtıcı bir siyasal dönüşüm yaşamaktadır. Ülke zenginleştikçe güç krallığın elinden kaçmış; devletin varlığını ve kudretini tebaaya sürekli hatırlatmak için inşa edilen kamusal yapılar, *çevre/periferi* olarak görülüp önemsenmeyen taşrada bölgesel güç merkezlerinin doğumuna neden olmuştur.

Cedkare İsesi (2415-2375), tehlikeyi fark edip süreci tersine döndürmeye çalışan ilk kraldır. Onun reformları taşra üzerindeki merkezi denetimi güçlendirmiş ve krallığın ömrünü uzatmıştır[56]. 5. Hanedan devrindeki bir başka önemli gelişme, seferlerde ele geçirilen bir kısım tutsağın orduya köle-asker olarak hizmet vermeye başlamasıdır. Bu yönteme belki önceden de başvurulmuştu ama daha eski kayıtlarda söz edilmediği için bunun ilk ne zaman uygulandığını bilemiyoruz.

Eğer tarihi olayları anlatan bir kayıt olarak değerlendirilebilirse, 4. Hanedan dönemine ait bir anıtın üzerindeki kabartmalarda, yenik kabile şeflerinin ve onların çocuklarının seferlerde tutsak alındığı görülebilir. 5. Hanedan'ın son üyesi Unas'a (ya da Wenis: 2375-2345) ait *piramit metinleri*nde de, kralın "çöl ahalisi"ne karşı düzenlediği seferden tutsaklarla döndüğü anlatılır. Aynı kayıtlarda, Mısır ordusunda Nübyeli paralı askerlere görev verme geleneğinin *1. Ara Dönem*'den de önce, Unas zamanında başladığı belirtilir[57]. Tasvirler ile yazılı kayıtların bağlantılı olduklarını varsayabilirsek, tutsak şefler ile onların oğullarının (Orta çağlarda olduğu gibi) Mısır ordusunda "köle-asker" statüsünde savaşıp savaşmadıklarını kendimize sorabiliriz.

III. *Altıncı Hanedan* (2340-2180): Kayıtlı Nübye Seferleri, Siyasal Sistemin Krizi, 1. Çağlayan'ın Ötesinde Siyasal Birlik Çabaları ve Eski Krallığın Sonu

Mısır'ın ticareti sürekli ve düzenli kılmak amacıyla batısındaki vahalara ve 1. Çağlayan'ın ötesindeki Nübye topraklarına ilgi duyduğu ve buralara askeri/sivil üsler kurmaya niyetlendiği *Eski Krallık* süresince, Nübyelilerin Mısır devletine asker olarak hizmet verdikleri görülür. Mısırlı yöneticiler, bu devirde Nübye'ye sıklığı/hacmi sürekli artan ticari seferler düzenlemişlerdir ve bunlar gerek görüldüğünde askeri birliklerle korunmuştur[58]. *Eski Krallık*, ticari seferlerin başarısı için 2. Çağlayan bölgesinde ileri karakollar kurmaya başlamıştı. Bunların ilki surlarla çevrili Buhen yerleşimi idi. Büyük olasılıkla

[55] Darnell, *a.g.e.*, s. 33.
[56] Rice, *Egypt's Making*, s. 208.
[57] Sowada, *a.g.e.*, s. 200.
[58] Rosalie David, *Handbook to Life in Ancient Egypt*, Facts On File, Inc., New York 2003, s. 124.

bakır ocakları nedeniyle ilgi gören yerleşimin tarihi 2. Hanedan devrine (2900-2700) kadar gider. Ancak Buhen'in Mısır için taşıdığı önem asıl daha sonraki dönemlerde artmış[59]; *1. Ara Dönem*'in (2200-2050) siyasal kriz ortamında da yerleşim terk edilmiştir.

6. Hanedan (2340-2180) başlarına ait bir kayıttan Mısır ordusunda *paralı-yabancı asker* statüsünde görev yapan göçebe-savaşçıların anayurtlarının Nübye'nin farklı bölgeleri olduğunu ve benzer coğrafyalardan gelmelerinin onları *ortak bir kimlik* etrafında birleştirmediğini (*Nübyeli* yapmadığını) öğreniriz. Kayıt, generallik/valilik gibi saygın makamlarda bulunup hizmet ettiği iki kralın da teveccühünü kazanmış Weni/Uni adlı komutanın anıt-mezarındaki kireçtaşı levha üzerine nakşedilen uzun otobiyografik anlatıdan oluşur. Weni, saray için yaptığı işleri, Abydos kentindeki anıt-mezarının (*mastaba*sının) üzerindeki kayıtta kendi ağzından aktarmaktadır.

III.a. General Weni'yi Asya'ya Sefer Düzenlemeye İten Nedenler

Teti'nin (2340-2325) krallığında delikanlılık çağlarını yaşayan Weni, I. Pepi döneminde (2325-2280) mütevazı görevlerde bulunmuş, kendini krala sevdirdikten sonra hızla yükselip ordu komutanlığı makamına ulaşmıştır. Ona verilen ilk büyük görev, Mısır'ın kuzeydoğusunda (Sina? Filistin?) "isyan" edip huzursuzluk çıkaran *kum insanları* üzerine *cezalandırma* seferi düzenlemesidir. Weni, birliklerini sayarken 1. Çağlayan'ın güneyinden gelen Nübyeli savaşçılardan da söz açar, ama onları dar aidiyetlerle, "Mecay"lı, "Yam"lı, "İrçet"li, "Wawat"lı ve "Kau"lu olarak tanımlar. Generale asker veren bir başka bölge Libya'dır[60]. Mısırlı, Nübyeli ve Libyalı askerlerin katıldığı karma ordunun *onbinlerce* askerden oluştuğu ifade edilmektedir. General Weni, bu tip birliklerin başında (5'i kısa aralıklarla, sonuncusu çok daha sonra olmak üzere) Asya'ya toplam 6 sefer yaptığını nakleder[61].

Mısırlılar, Asyalı halkların tamamını "Amu" terimi ile adlandırırlar. "Heryu-şay" ise, *kum insanları* demektir ve özellikle çöl ikliminde otlatıcılık yapan göçebeleri (Arapça, *bedevile*ri) tarif eder. Ancak Weni kayıtlarında, *Heryu-şay*, Sina'nın göçebelerinden çok Güney Filistin'de kum tepelerine yakın bölgelerde (dağlık değil, düz arazide) yaşayan yerleşik toplumları

---

[59] Roxana Flammini, "Ancient Core-Periphery Interactions: Lower Nubia during Middle Kingdom Egypt (CA. 2050-1640 B.C.)", *Journal of World-Systems Research*, Vol. XIV, no: 1, 2008, s. 53.

[60] Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature Volume I: The Old and Middle Kingdoms*, University of California Press, Berkeley & Los Angeles 1975, s. 18-19; Erin Fairburn, "Reading 8: Weni and Harkhuf", *Brown University – Summer Course – Ancient Egyptian Hieroglyphs*, 2011, s. 402, 404.

[61] Lichtheim, *a.g.e.*, s. 19-20.

tanımlamaktadır. Weni, Heryu-şay ülkesinde incir ağaçları ile üzüm bağları olduğunu belirtir ki, bu iki bitki Güney Filistin'de şarap üreten yerleşik halklar tarafından ekilmektedir (incir, şaraba hoş bir tat ve koku verir). İki terim birbirine yapışık biçimde de kullanılır: *Amu Heryu-şay* (kum tepeleri ile dolu alçak bölgelerde yaşayan Asyalılar). Sina gibi, Filistin kıyılarında da (Yarkon Nehri'nin güneyindeki bölgede) kum tepeleri bulunur. Coğrafya ile ilgili bütün açıklamalar birleştirildiğinde, Weni'nin 6 sefere çıktığı Heryu-şay ülkesinin Sina değil Filistin olması daha mantıklı görünür[62].

Sorulması gereken asıl soru, Asya seferlerine niçin gerek duyulduğudur. Ortaya atılan ilk varsayım, Weni'nin yaşadığı çağlarda Güney Filistin'in Mısır devletine bağlanmış olduğu ve yerlilerin çıkardığı isyanları bastırmak amacıyla kralın bölgeye ordu gönderdiğidir. Bu tezin temel dayanağı, kayıtlarda bir *isyan*dan ve kalkışmayı sona erdirmek için gerçekleştirilen bir *cezalandırma seferi*nden söz edilmesidir. Ama tarih bize Mısır'ın Levant (Kenan) kıyılarında Yeni Krallık devrine (1540-1070) kadar kalıcı hâkimiyet kuramadığını söyler. *Yağma/talan seferi* varsayımı da zayıftır, çünkü aynı bölgeye kısa aralıklarla bu kadar çok yağma akını düzenlemek masraflıdır, Güney Filistin'den on-binlerce kişilik orduyu 5 kez harekete geçirmeye değecek ölçüde ganimet toplanmış olamaz. *Gelecekteki askeri tehditlerin önünü kesme* tezi de güçlü değildir. Bir kere, Delta (Aşağı Mısır) ile Filistin arasında 350 kilometrelik bir mesafe vardır; kuzeydoğudan gelecek akınların önünü kesmek, "altın çağ"ını yaşayan Mısır uygarlığı için zorlayıcı olmasa gerektir. İkincisi, Doğu Akdeniz'i ve genel olarak Yakındoğu'yu içine alan istilalar dalgasının kökeni Amor ülkesi'dir (Suriye). Amorlar olarak bilinen göçebe-savaşçı kavimlerin Yakın Doğu kentlerine akını ancak MÖ. 2. binyıl başlarında yoğunlaşmıştır, Weni'nin yaşadığı çağ bu olaylardan 300 yıl öncedir. O halde, 23. yüzyılda Filistin topraklarından Mısır'ı istikrarsızlığa sürükleyecek bir saldırının gelmesi olası görünmemektedir. Öne sürülen bir başka neden, Mısır'ın bakır ocaklarıyla bağlantısını ve Lübnan kentleriyle denizden kurduğu ticari ilişkileri güvenli hale getirmektir. Mısır'ın bakır talebini karşılayan ocaklar Sina'da bulunur; oysa Weni'nin anlatımından sefer güzergâhının Sina değil Filistin olduğu tezi akademik çevrelerde artan ölçüde kabul görmektedir. Öyleyse, seferin bakır filizleri yerine Lübnan'dan / Orta Levant'tan gönderilen malların güvenli biçimde taşınması hedefine odaklandığı varsayımı dikkate alınmalıdır[63].

---

[62] Pierre de Miroschedji, "Egypt and Southern Canaan in the Third Millennium BCE: Uni's Asiatic Campaigns Revisited", *All the Wisdom of the East: Studies in Near Eastern Archaeology and History in Honor of Eliezer D. Oren* (Eds. Shmuel Ahituv – Mayer Gruber – Gunnar Lehmann – Zipora Talshir), Academic Press, Fribourg / Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2012, s. 267, 269-270.

[63] Miroschedji, a.g.m., s. 280-281.

Mısır ile Levant arasındaki kültürel/ticari etkileşimin tarihi, Mısır'ın devletleşme macerasının başlarına, *Ön-Hanedanlar Devri*ne (3300-3100) kadar gider. Bu çağlarda Mısırlı göçmenlerin Güney Filistin'de ticari üsler, istasyonlar ve koloniler kurduğu bilinmektedir. Daha sonra bu koloniler ortadan kalkmış olsa da, Mısır kralları, MÖ. 27. yüzyıldan itibaren özellikle kereste getirtmek için Lübnan kentleri (en başta Biblos) ile deniz ticaretine ağırlık vermişlerdir. "Heryu-şay" terimi, yalnızca (Sina ya da Filistin'deki) göçebe toplumları tarif ediyor olsa idi, deniz ya da nehir kenarında sabit yerleşimleri olmayan bu insanların Mısır-Levant deniz ticareti açısından bir tehdit oluşturdukları asla öne sürülemezdi. Ancak *kum insanları* teriminin yerleşikleri de kapsayabileceği ve kayıtlarda anlatılan ülkenin Sina'dan çok Güney Filistin'e benzediği düşünüldüğünde iş değişir. Mısır kayıtlarında Biblos mallarını taşıyan gemilere dair anlatılanlara bakılırsa, Nil Deltası ile Biblos arasındaki mesafe (500 km.) 7 günde aşılabilir. Ancak gemilerin limanda bekleme ve yüklenme süreleri de hesaba katıldığında, gidiş-geliş yolculuğunun 3 hafta aldığı varsayılabilir. Taşıtların dalgalara direnme kapasitesinin zayıflığı ve kaptanların gece yolculuklarından kaçınmaları nedeniyle, gemilerin kıyı boyunca ilerledikleri ve hava kararınca uygun bir yerde (özellikle nehirlerin Akdeniz'e döküldüğü noktalarda) mola verdikleri tahmin edilmektedir. Buralar, tarımla geçinen toplumların yerleşim kurmak için ideal buldukları mekânlardır. Miroschedji, işte bu tür nehir ağızlarına demirlemiş ticaret gemilerinin yerliler tarafından yağmalanmış ya da yüklü miktarda haraç istenerek salıverilmiş olmaları ihtimalini güçlü görmektedir. Ona göre, kıyıya biraz uzak olsalar bile, nehir ortamında yaşayan ve kayık kullanabilen yerlilerin bu tür gemilere saldırmalarının önünde hiçbir engel yoktur. Eğer öyle ise, bu tür "korsanlık" faaliyetlerinin (*isyan* terimi, bu tip eylemleri de içeriyor olabilir) önünü almak için yapılacak en iyi şey, Güney Filistin kıyılarına asker göndermek ve kıyı ahalisinin gözünü korkutmaktır. Bu tür seferlerin etkinliği kuşkusuz sıkça tekrar edilmelerine bağlıdır[64].

Miroschedji, bütün tezleri dikkatle inceledikten sonra, Weni'nin başında bulunduğu 6 "Asya seferi"nin amacının "Mısır-Lübnan deniz ticareti"nin güvenliğini sağlamak olduğunu ileri sürüyor. Tabii diğerleri gibi bu da bir varsayımdır ve spekülasyona dayanmaktadır. Ancak yukarıdaki açıklamalar içinde akla en yatkın olan budur. Ayrıca, Miroschedji'nin yaklaşımı, Mısır devletinin askeri seferlerinin yakın göçebe-savaşçı toplumlardan (Libya'dan, Nübye'den ve Sina'dan) gelebilecek saldırı tehdidinden ziyade ticari ağların güvenliğini garanti etmeye yönelik olduğu varsayımıyla da uyumludur.

---

[64] Miroschedji, a.g.m., s. 281-283.

III.b. Yukarı Mısır Valisi Weni'nin Nübye Sınırındaki Etkinlikleri

Kayıtlarda, Weni'nin kendine verilen görevi hakkıyla tamamlayıp Mısır-Asya sınırını yeniden güvenli bölge haline getirdiği, I. Pepi'nin ise başarılı seferin keyfini süremeden yaşamını yitirdiği anlatılır (2280). Weni, bundan sonra Merenre'ye (MÖ. 2280-2270) hizmet eder ve öncekinden de prestijli makamlara (saray nazırlığı, sandalet taşıyıcılığı, Yukarı Mısır valiliği) atanır. Kralın sandaletlerini taşımak, Mısır devletleşmesinin başladığı çağlardan (MÖ. 4. binyıl sonlarından) beri "sadık yoldaş"lara verilen bir ayrıcalı olup yüksek siyasal statüye işaret eder. Yukarı Mısır valiliği ise, Mısır'ın güney yarısındaki ve sınır ötesindeki doğal kaynakların çıkarılıp güvenle ülkeye ulaştırılmasından sorumlu yüksek devlet memurların getirildiği makamdır. Weni, mezar kayıtlarında Yukarı Mısır'ı kralı adına barış içinde yönettiğini ve vergiye tabi her şeyi *iki kez* vergilendirdiğini anlatır. Buradaki "iki kez" vurgusu, üreticilerin vergiden kaçmasına fırsat vermeyecek sıkı bir tahsil mekanizmasının işletildiği ya da Weni'nin valilik görevinde iki vergi dönemini kapsayacak kadar kaldığı yönünde yorumlanabilir[65].

Yukarı Mısır valisi Weni, Merenre piramidi inşaatında kullanılabilecek doğal kaynakları araştırmak için 2. Çağlayan'ın güneydoğusundaki İbhat bölgesine keşif seferine çıkmış; sınırların uzağındaki bu Nübye toprağından eli dolu dönmüş; yanında kralın mezar kompleksinde değerlendirilmek üzere taş bloklar, bir lahit (taş tabut) ve piramitlerin tepesine konan bir *kapak taşı* getirmiştir. Weni daha sonra da benzer bir görev kapsamında güneye gidecek; 1. Çağlayan / Elefantin bölgesinden özellikle piramidin en üstteki odasında kullanılmak üzere granit taşlar (kapı malzemeleri) ve sunu masası olarak işlev görecek geniş bir taş levha getirecektir. Yük ağırdır, zira bunları taşımak için 6 kayığa, 3 mavnaya ve 3 sala müracaat edilir. Weni'nin kendisi de asker taşıyan büyük bir gemiye binmiş, malların Mısır'a ulaşmasını böylece garantilemiştir. Valinin hizmetlerinden memnun kalan Kral, Weni'yi daha sonra Orta Mısır'daki Hatnub taş ocağına gönderecektir[66].

Hatnub traverten (pamuk taşı) ocağı, 4. Hanedan'ın 2. kralı Khufu zamanında işletilmeye başlanan, Orta Krallık devrinde (2050-1750) de faaliyetlerini sürdüren, *Yeni Krallık*ta (1540-1070) sınırlı biçimde işletilse de Mısır'ın Roma hâkimiyetine girdiği çağlara kadar ayakta kalan bir ocaktır. Kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, devletin pamuk taşı talebine karşılık veren ocakların başında Hatnub gelmektedir. Hatnub ile Sina (türkuaz) gibi büyük ocakların bulunduğu bölgelerdeki çalışma koşullarının anlatıldığı metinlerden Mısır taş işçiliğinin karmaşık bir hiyerarşi içinde örgütlendiğini

[65] Lichtheim, *a.g.e*, s. 21.
[66] Baker – Baker, *a.g.e*, s. 40.

okuyoruz. Merkezi iktidar, buralara 25 farklı işlevi yerine getiren memurlar tayin etmiştir. Ocaklarda, bunlardan başka, denetmen statüsünde çalışan ve değişik unvanlar taşıyan 11 yerel yönetici görevlendirilmiştir. İşçiler de vasıflarına göre farklı kategorilere bölünmüşlerdir. Merenre'nin halefi II. Pepi'nin (2270-2180) Hatnub'a gönderdiği Neferkhas, ocakta 1000 kadar işçinin çalıştığını aktarır. Orta Krallık devrine (MÖ. 19. yüzyıla) ait bir kayıtta da, taş işçilerinin 1080, ustaların 360 kişiden oluştuğu yazılıdır[67]. Öyleyse, MÖ. 1800'lerde yan işlevlerde çalışanlarla birlikte Hatbub'ta görev yapan personel 1500 kişiden fazla olmalıdır.

Weni'nin mezar kayıtlarında, generalin Hatnub'tan bir taş-sunak getirdiği ve devasa objenin taşınması için akasya ağacından mavna yaptırdığı nakledilir. Mavna, 13,5 x 27 m. boyutundadır. Weni, kralının emriyle Nübye yönündeki ticari seferlere de önderlik etmiştir. Seferler sırasında yaşanan en büyük sıkıntı, Nil'de yük taşımayı zorlaştıran çağlayanlardır. Kayalıklar ve kuvvetli akıntılardan dolayı nehrin bu bölümünü tekneyle aşmak risklidir. Bu yüzden de yapılacak en doğru şey çağlayanların etrafını dolanmaktır. Ama nehir taşımacılığının kesintiye uğradığı, kısa süre için de olsa kara taşıtlarına ihtiyaç duyulan bu tür durumlar zaman kaybına neden olmaktadır. Weni'nin (kralın da bilgisi dâhilinde) soruna bulduğu çare, 1. Çağlayan civarında 5 kanal açtırmaktır. Bu çözüm gerçekten de nehir taşıtlarının kayalıkları görmeden Delta'ya doğru yol almalarını kolaylaştırmış olmalıdır. Otobiyografisinde Weni'nin kanal açma işlemi sürerken akasyadan 4 yük kayığı ve 3 mavna yaptırdığı aktarılır[68]. Taşıt yapımı için gerekli keresteyi Nübye'nin (Wawat, Yam, İrçet ve Mecay ülkelerinin) yerel "önder"leri sağlamıştır[69]. Bu cümleden anlaşıldığı kadarıyla, Nübye toprağında A-Grup kültürünün sona erişinden 500 yıl sonra yeniden yerel *şeflik*ler ya da *ön-krallık*lar oluşmaya başlamıştır.

Eski Mısır kayıtları, Kral Merenre'nin 5. taht yılında (MÖ. 2275) Mısır-Nübye sınırında (1. Çağlayan bölgesinde) *Aşağı Nübye'nin yerel şefleri* ile karşılaştığını nakleder. Kayıtta, Mısır hükümdarının azameti ve Aşağı Nübye'nin siyaseten parçalı yapısı çok iyi yansıtılır: Buluşma esnasında, *yerel önderler* (Wawat, İrçet ve Mecay *şef*leri) krala bağlılıklarını sunup övücü sözler söylemişlerdir[70]. Merenre'nin güney sınırında komşu şeflerle buluşmasının nedeni herhalde civardaki taşocaklarından çıkarılan granit

---

[67] Ian Shaw, "Hatnub", *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt* (Ed. Kathryn A. Bard), Routledge, London 1999, s. 363-364.
[68] Baker – Baker, *a.g.e.*, s. 40.
[69] Lichtheim, *a.g.e.*, s. 22; Fairburn, a.g.m., s. 407.
[70] Richard A. Lobban Jr., *Historical Dictionary of Ancient and Medieval Nubia*, Scarecrow Press, Lanham 2004, s. 256; Rice, *Who's Who in Ancient Egypt*, s. 110.

blokların Aşağı Mısır'a (kendi adını taşıyan piramidin inşa edileceği Sakkara kentine) güvenli biçimde ulaştırılmasını sağlamak için gerekli müzakereleri ve düzenlemeleri yapmaktı. Kral, blokların zahmetsiz taşınabilmesi için 1. Çağlayan hattında kanal açmak gerektiğine ikna edilmiş, işlerin doğru yürütüldüğünü yerinde görmek için de teftişe çıkmış olabilir[71]. Büyük olasılıkla, Weni'nin bölgede açtırdığı 5 kanal, kralın ziyaretinden sonra kararlaştırılmış bir projeydi.

III.c. Harkhuf'un Nübye Seferleri, Yerel *Şeflik*lerin Birleşme Eğilimi

Eski Krallığın ve 6. Hanedan'ın son büyük kralları I. Merenre ile II. Pepi'ye (2270-2180) "Asvan Eyaleti (Yukarı Mısır) Valisi" olarak hizmet veren bir başka önemli isim Harkhuf'tur. Onun kesme-taşlar kullanılarak inşa edilen anıt-mezarının ön yüzünde de otobiyografik bir metin bulunur. Buna göre, Harkhuf güneye 4 büyük ticari sefer düzenleyerek Yukarı Nübye'nin ötesine gitmiş ve oradan zenginliklerle dönmüştür. Harkhuf'un otobiyografisinde, Asvan Valisi'nin sefere gittiği güney topraklarında 4 ülkenin varlığından söz edilir: Wawat, İrçet/İrthet, Seçu ve Yam. Bunların ilk üçü, büyük olasılıkla 1. ve 2. çağlayanlar arasında, Aşağı Nübye'dedir. Yam'ın konumunu saptamak daha zordur. Valinin Yam'a ilk yolculuğu 7, ikincisi 8 ayda tamamlanmıştır. Mısırbilimciler bu yüzden eşek kervanlarıyla günde kaç km. yol alınabileceğini, gidiş-dönüş süreleri kadar Yam'da geçirilen olası zamanı da hesaba katarak koordinatları belirsiz bir ülkenin Asvan'a (Mısır sınırına) uzaklığını ölçmeye çalışırlar. Yam, Yukarı Mısır'ın batısındaki Dunqul ve Dakhla vahalarını tarif ediyor olabilir; eğer öyleyse Harkhuf'un seferleri batı çölü (vahaları) ve Aşağı Nübye ile sınırlı kalmış, 2. Çağlayan'ın ötesindeki bölgeye ulaşmamıştır. Yam'ın Kerma Havzası'na karşılık geldiği varsayımı ise en yaygın olandır; Harkhuf'un bu durumda 3. Çağlayan'a kadarki bölgeyi tanıdığı söylenebilir[72].

Yam'ın koordinatlarıyla ilgili en kapsamlı çalışmalardan biri O'Connor'a aittir. Yazar, 12. Hanedan zamanında (MÖ. 1985-1800), Aşağı Nübye'nin tamamının Wawat terimiyle tarif edildiğini hatırlatarak o dönemden 3 yüzyıl önce de bölge için aynı adlandırmanın geçerli olabileceğini ileri sürer. O'Connor, İrçet ve Seçu'nun da 3. Çağlayan'ın kuzeyinde ve güneyinde konumlandığını düşünmektedir. Buna göre, Yam düşünülenden daha uzakta, 6. Çağlayan'ın güneyinde, Nil'in iki kolunun (Mavi ve Beyaz Nil) birleştiği yerde, Hartum kenti civarındadır. Öyleyse Harkhuf, Birleşik Nil'in de ötesini görmüş, belki Uganda-Kenya-Etiyopya sınırlarına dayanmıştır[73].

---

[71] Bianchi, *a.g.e.*, s. 47.
[72] Roy, *a.g.e.*, s. 248-249.
[73] David O'Connor, "The Locations of Yam and Kush and Their Historical Implications", *Journal of the American Research Center in Egypt*, Vol. 23, 1986, s. 31, 35.

Ancak O'Connor'ın tezi Mısır tarihçileri arasında yaygın kabul görmez. Bunun başlıca nedeni, Harkhuf'un 4. seferini öykülerken naklettiği önemli bir gerçektir. Vali, önceki seferlerinde ayrı siyasal birimler halinde örgütlenmiş olan Wawat, İrçet ve Seçu ülkelerinin tek bir önderin otoritesi altında birleştiğini fark etmiştir. Bu durumda, 1. ve 3. çağlayanlar (Asvan ve Kerma) arasındaki toplam 700 km tutan geniş toprak parçasının siyaseten birleştiğini varsaymak gerekir[74] ki Harkhuf gibi deneyimli bir devlet adamı böyle büyük bir krallığın (hele Nübye nüfusunun önemli bir kısmının yarı-göçebe/savaşçı karakteri dikkate alındığında) Mısır için potansiyel bir tehdit oluşturduğunu görmemiş olamaz. Oysa valinin otobiyografisinde endişeli ifadeler yoktur, aksine Yam seferlerinin büyük sıkıntılar yaşanmadan tamamlandığı anlatılır. O halde, adı geçen üç ülkenin de Aşağı Nübye'de konumlandığını, zamanla (siyasi birlik de uzun süreli olmuşsa) diğer iki terimin kullanımdan düştüğünü ve nihayet Aşağı Nübye'nin tamamının Wawat terimi ile tanımlanmaya başladığını varsaymak daha isabetlidir. Aşağı Nübye yerleşimleri MÖ 2800'lerde terk edilmiş, nüfus büyük ölçüde vahalara ve Kerma'ya akmış, Nübye'nin ağırlık merkezi 3. Çağlayan civarına kaymıştı. Böylesi bir ortamda, Mısır'ın (kısa vadede) Aşağı ve Yukarı Nübye'den çekinmesi için neden yoktu. 1- Aşağı Nübye, siyaseten birleşmiş olsa bile henüz uygarlık/devlet yoluna girmemişti ve nüfusunun sınırlılığından dolayı Mısır'ın dengesini bozabilecek kalıcı bir güç olamazdı. 2- Bebeklik evresindeki Kerma Krallığı Mısır sınırından çok uzaktı. Ayrıca Kerma için Mısır'la barışçı ticaret ilişkileri kurmak savaşmaktan daha doğru bir strateji olurdu. Zira Yam ülkesi pek çok araştırmacının inandığı gibi Kerma Krallığı'na karşılık geliyor ise, Mısır ile Sahra-altı Afrika arasındaki mal akışını düzenleyen Yam/Kerma'nın üstlendiği aracı rolü, bu krallığın refah düzeyi ile siyasal kurumsallaşmasını artırmış olmalıdır.

Harkhuf'un mezar kayıtlarında, Mısır-Nübye ticaretinin işleyişine dair değerli bilgiler aktarılır. Valinin babasının da katıldığı ilk seferin amacı Yam'a güvenli seyahat için en uygun yolu bulmaktır. Anlaşılan Harkhuf'un ekibindekiler Yam'a giden ilk Mısırlılar değillerdi ve ticari ilişkileri sürekli kılmak için böylesi bir keşif seferine gerek duyulmuştu. Ekip keşif görevini 7 ayda tamamlamış, büyük olasılıkla Nübye seçkinleri ile kurulan temas sayesinde toplanan mallarla geri dönmüştür. Harkhuf, 2. sefere yanında babası olmadan çıkar ve Mısır'a 8 ay sonra *o güne dek kimsenin getirmediği kadar büyük bir ticari yük* ile gelir. Harkhuf'un aktardığı en önemli bilgi, Seçu ve İrçet ülkelerinin tek bir önderin hükmü altında birleşmesidir[75].

Nübye seçkinlerinin bu malları Mısırlılara teslim ederken kendilerini hangi konumda gördüklerini ve içinde bulundukları ruh halini tarif zordur.

---

[74] Roy, *a.g.e.*, s. 249.
[75] Lichtheim, *a.g.e.*, s. 25.

Kayıt 4300 yıl önceye aittir ve Nübye'den gönderilen malları tanımlayan Eski Mısırca terim *vergi* ya da *hediye* olarak çevrilebilir. Ama Harkhuf, bu *hediye*ler karşılığında İrçet-Seçu-Wawat (Aşağı Nübye) ve Yam (Kerma: Yukarı Nübye) ülkelerine *muadil hediyeler* götürdüğünü söylemez. Mısır kralları, diğer kralları kendilerinden aşağı statüde gördükleri için, onlarla kurdukları ticari ilişkileri eşitlik temelinde tanımlamazlar. Ama Harkhuf'un her seferden daha değerli ve daha büyük miktarda *hediye* ile döndüğü dikkate alındığında, onun da Nübye'ye her defasında yükte ve pahada ağır hediyeler götürdüğü düşünülebilir[76]. Herhalde, Mısırlılar ticareti sürekli kılmak için iki bölgede iki farklı strateji uygulamışlardı: yakın komşu Aşağı Nübye'yi askeri güçle korkutmak, uzak komşu Yukarı Nübye ile diplomatik ilişkileri sağlam tutmak. Kerma'da 23. yüzyıl başlarına ait olup Mısır'dan geldiği saptanan 25 adet kaymaktaşı vazo parçası bulunmuştur. Bunların Kerma kralına I. Pepi (2325-2280) tarafından gönderildiği sanılmaktadır[77] ki dönem Weni ile Harkhuf'un Mısır- Nübye ticari ilişkilerini derinleştirmeye çalıştıkları döneme çok yakındır.

Harkhuf, güney yönündeki 3. seferinde Nil kıyılarını izlemez; Nübye'ye vahalar üzerinden gider. Kayıtta anlatılanlara göre, hedefine ulaşan Harkhuf bu kez Yam Kralı'nın *Çemehu*larla (Libya Çölü'nün göçebeleriyle) savaşına rast gelmiş, bunlar Mısır'ın da düşmanı olduklarından kralın yanında saf tutmuştur. Sefer çok başarılı geçmiştir; dönüşte nehir yolunu takip eden vali, ülkesine Nübye mallarıyla yüklü 300 eşek getirmiştir. Eşeklerle taşınan mallar şunlardır: dini törenlerde kullanılan kutsal hekenu yağı, tütsü, abanoz, tohumlar, leopar postları, fildişleri, kargılar. Bu mallar herhalde *Yam Kralı*'nın onayı olmadan yüklenemezdi; zira bu kral, Aşağı Nübyeli *İrçet-Seçu-Wawat Kralı*'nın olası bir yağma akınından korunabilsinler diye Harkhuf'un emrine askeri birlikler vermiştir. Plan işe yaramış olmalı ki, İrçet Kralı Harkhuf'un kervanına saldırmak bir yana, valinin yol güvenliğini sağlamış, ona rehberlik etmiş, yiyecek ihtiyacını düşünerek ekibe sığır ve keçiler hediye etmiştir[78].

Kayıttaki bilgilerden yola çıkarak, güneyin iki ülkesinde de "kral" (Yam ve İrçet kralları) terimiyle tarif edilen kişilerin gerçek anlamda birer devlet başkanı olmadıklarını ve Mısır'ın askeri gücünün kendilerininkinden kat be kat üstün olduğunu bildiklerini söyleyebiliriz. *İrçet-Seçu-Wawat Kralı* devlet benzeri bir siyasal örgütlenmenin başında olsa idi, yanında yalnızca kervanının güvenliğini sağlamak için küçük bir birlikle gelen ve Yam

[76] Smith, *a.g.e.*, s. 43-44.
[77] Török, *a.g.e.*, s. 59.
[78] Smith, *a.g.e.*, s. 43; Lichtheim, *a.g.e.*, s. 26.

Kralı'nın desteğiyle silahlı gücünü olsa olsa 2 katına çıkaran Harkhuf'tan böylesine çekinmezdi.

Harkhuf'un 4. seferinde getirdiği mallar, diğer üçündeki gibi ayrıntılı biçimde anlatılmaz ama 9 yaşındaki çocuk-kral II. Pepi'nin valiye yazdığı mektuptan bu seferin de başarılı geçtiği anlaşılır. Mektubun kopyası Harkhuf'un otobiyografik mezar kayıtlarına eklendiği için kralın güneyden getirilen *dansçı cüce ya da pigme*yi (Orta Afrika'nın yerlileri Pigmeler, 1,5 metrelik boylarıyla diğer toplumların şaşkınlık dolu ilgisine mazhar olmuşlardır) bir an önce görmeyi arzuladığını ve bu cüce-pigmenin 4. seferin "ganimet"lerinden biri olduğunu biliyoruz[79]. Harkhuf'un seferi barışçıdır ama valinin yerel önderlerle iletişime geçip ticari ilişkiyi onlar üzerinden yürütmesi yeni bir yöntemdir. Ondan önce Nübye'ye giden serbest girişimciler, herhalde siyasi seçkinlerle değil üreticilerle ve zanaatkârlarla temas kurmuştu. Mısır'ın ticareti siyasi kurumlar aracılığıyla örgütlemeyi seçmesi, kuşkusuz Nübyeli önderlerin iktidarının genişlemesine neden olmuş ve belki de karmaşık toplumun gelişini hızlandırmıştır. Gerçekten, C-Grup kültürünün doğum tarihiyle Harkhuf'un Nübye seferi hemen hemen aynı dönemlere (23. yüzyıl ortaları) rast gelir. Eski Krallığın sonuna gelinirken ortada henüz siyasi, ekonomik ve askeri açılardan uyumlu (tamamlayıcı) bir güney politikası yoksa da, Mısır'ın Nübye'de *kolonyal bir yayılma*nın ön koşullarını yaratmaya başladığı söylenebilir[80]. Harkhuf, MS. 1492-1502 arasında Amerika kıtasına 4 kez giderek *keşif + tanıma* evresini geçen ve kıtayı bir anlamda *fethe hazırlayan* Kristof Kolomb'u andırır. 4. seferden getirilen Pigme ise, bize Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarında ticari üsler kurmaya başladıkları bir devirde (1438'de) ülkelerine siyah Afrikalılardan oluşan "egzotik bir yük"le dönmelerini hatırlatır.

Harkhuf'un seferlerden eli dolu dönmesinin nedeni, güvenli güzergâhları seçebilmesidir. O, genellikle saldırı olasılığının en az olduğunu bildiği çöl yollarını tercih etmiş, yiyecek ve su bulmak için nehir kıyılarını izlemek zorunda kaldığında da yanına kattığı seçkin askerler sayesinde haramilerden korunabilmiştir[81]. Herhalde görece en güvenli bölge Aşağı Nübye idi, zira burada *yerel şeflikler* olarak örgütlenip zamanla İrçet Kralı'nın otoritesi altında birleşen siyasal yapılar, (en azından kısa vadede) Mısır'ın vassalı olmayı kabullenmişlerdi[82]. Doğu Çölü'nde yarı-göçebe bir yaşam tarzı

---

[79] Smith, *a.g.e.*, s. 43-44; Ziegler, a.g.m., 329.
[80] William Y. Adams, "The First Colonial Empire: Egypt in Nubia", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 26, no: 1, January 1984, s. 43-44.
[81] Eric H. Cline –Jill Rubalcaba, *The Ancient Egyptian World*, Oxford University Press, New York 2005, s. 18, 20.
[82] Török, *a.g.e.*, s. 60.

sürdüren Mecay toplumunun Mısır'la kurduğu ilişkiler daha karmaşıktır. Bunların zaman zaman Mısır ordusuna askerlik hizmeti verdikleri ortadadır. Ancak içlerinden bazı grupların Nil kıyısını izleyen ticaret kervanlarına saldırı düzenleyip mal akışını sekteye uğratmış olmaları da mümkündür.

III.d. Pepinakht Hekaib'ten Nübyeli Yerel Önderleri Yıldırma Seferi

II. Pepi, Harkhuf zamanında 9 yaşında bir çocuktu. Elefantin/Asvan Valisi Pepinakht Hekaib ise, krala olgun yaşlarında hizmet etmiş bir başka saygın devlet adamıdır. 23. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan, karizması ve yetenekleri ile çevresinde büyük saygı uyandıran, hatta ölümünden sonra tanrılaştırılan, görkemli anıt-mezarı 7 yüzyıl boyunca ziyaret edilen ve Mısırlıların toplumsal belleğine kalıcı biçimde yerleşen Hekaib, 3 Nübye seferi düzenlemiştir. Anıt-mezarındaki yazıtta anlatılanlara göre, Pepinakht ilk seferde yoluna çıkan asi Nübyelileri (Wawat-İrçet halkını) ezip yerel *önder(ler)*in soyunu kurutmuş, Mısır'ın bekası için zorunlu olduğuna inandığı katliamlarla da övünmüştür[83]. Ancak kayıttan Wawat ile İrçet ülkelerinin hala tek bir önderin hükmü altında mı olduğu yoksa Harkhuf'un valiliğini izleyen on-yıllarda yeniden iki parçaya mı ayrıldığı anlaşılmaz. Zira metinde geçen *önder* terimi, bazı araştırmacılara göre çoğul, bazılarına göre tekildir[84]. Ama her durumda, Aşağı Nübye'de serpilen *şeflik* ya da *ön-krallık*lar, (6 yüzyıl önce *devletleşme* yolunda onlardan çok daha fazla mesafe kat etmiş olan *A-Grup şefliklerin*in başına geldiği gibi) Mısır'ın ticari hedeflerine tehdit oluşturdukları anda ortadan kaldırılmışlardır.

Aynı dönemlere ait bir kraliyet kaydında da, Mısır devletinin Wawat'ı güvenli bölgeye dönüştürmek için oraya 20000 askerden oluşan bir ordu gönderdiği ve sefer sonucunda 17000 Aşağı Nübyelinin tutsak olarak Mısır'a getirildiği nakledilir. O'Connor'a bakılırsa, Hekaib zamanında *İrçet-Wawat birliği* cari idi ve Yukarı Mısır valisinin birinci hedefi bu birliğe son vermekti[85]. Hekaib'in mezar kayıtlarının devamında, asli hedefe ulaşıldığı ve birliğin kırıldığı sezilir. Zira Hekaib, Aşağı Nübye'ye bir sefer daha yapmış; önceki seferde kollarını ve kanatlarını kırıp itaatlerini kazandığı *Wawat ve İrçet* ülkelerinin *iki önderi*ne bu kez görece barışçı yöntemlerle yaklaşmış, onları ve çocuklarını yanına katıp Mısır'a götürmüş ve Kral II. Pepi'nin karşısına çıkarmıştır. Valinin ilk seferi kesinlikle "sindirme seferi"dir, ancak Hekaib'in ikinci seferde *tatlı-sert* olarak niteleyebileceğimiz bir yöntem izlediği görülür[86]. II. Pepi'nin huzuruna çıkan yerel şefler Mısır kralına pek

[83] Ziegler, a.g.m., 329-330.
[84] O'Connor, a.g.m., s. 48.
[85] O'Connor, a.g.m., s. 48.
[86] Török, *a.g.e.*, s. 67-68.

çok "hediye" sunmuşlardır, ama orada kendi iradeleriyle bulunmadıkları ve getirilen malların da "hediye"den çok "vergi"yi andırdığı ortadadır.

III.e. Sabni'nin Nübye Seferi ve Mısır'ın Çok-Boyutlu Dış Politikası

Sabni, Eski Krallık devrinin sonlarında Nübye'ye sefer düzenleyen bir başka üst düzey devlet görevlisidir. Sabni'nin maceraları, öncekiler gibi, kahramanın (Asvan yakınlarındaki Kubbet el-Hawa'da Hekaib'in mezarının yanına inşa edilmiş olan) anıt-mezarının üzerindeki kayıtlarda otobiyografik tarzda aktarılır. Metnin giriş bölümleri kayıp olduğundan maceranın hangi koşullarda başladığı bilinmemektedir. Anlaşılan Sabni'nin babası Mekhu, çıktığı bir Nübye seferinden sağ dönememiş, yad ellerde yaşamını yitirince onu ülkesine getirip gömmek oğluna düşmüştür. Babasının naaşını bulmaya giden Sabni, Nübyeli önderlerin gönlünü almak için yanında 100 eşek yükü mal (kumaşlar, kokulu merhemler, bal kavanozları ve yağlar) götürür. Kayıtta, Mısırlı devlet adamının seferi (birliklerini ve eşeklere yüklediği malları) kendi cebinden karşıladığı nakledilir. Nübye'de babasının bedenini bulmayı başaran Sabni, Mısır'a devasa büyüklükteki bir fildişi ile 2,5 metre boyunda bir aslan postu ve başka egzotik mallarla dönmüştür[87]. Burada dikkatimizi iki noktaya yöneltmek yerinde olur. 1- Sabni, yerel şeflere yükte ve pahada ağır *hediye*ler götürerek ya seferin güvenliğini garanti etmeyi ummuş ya da babasının naaşını o gelene kadar sakladıkları için Nübyeli seçkinlere şükranlarını sunmak istemiştir. Her iki durumda da, klasik anlamda bir ticaret değil bir tür *hediye değişimi* ya da *hediyeleşme* söz konusudur[88]. 2- Sabni'nin devlet organlarından bağımsız (kendi inisiyatifi ve parası ile) sefer düzenlemesi, kraliyet otoritesinin zayıfladığına, hanedan-dışı devlet seçkinlerinin özerkliğinin arttığına ve âdemimerkeziyetçi eğilimlerin güçlendiğine delalettir[89].

Yukarıda kronolojik sırayla aktardığımız seçkin valilerin otobiyografik mezar kayıtları sayesinde, Mısır'ın Nübye'den gelen *statü göstergesi egzotik mallar*a nasıl değer verdiğini görmüş bulunuyoruz. Kayıtlardan, ticari amaçlı da olsa, Mısırlıların Nübye'deki ilerleyişinin yerel önderlerin direnişiyle karşılaştığı da anlaşılıyor[90]. Mısır'ın askeri/siyasi müdahaleleri nedeniyle vassal statüsünden kurtulamayan ve devletleşmeyi başaramayan Aşağı Nübye *şeflik*leri, herhalde ticari amaçlı yayılmanın "ilhak"a dönüşmesinden, seferlerin güvenliğini sağlamak için gelen askerlerin ülkelerine kalıcı biçimde yerleşmeleri olasılığından korkuyorlardı. Ancak Mısır'da ağır ağır

[87] Ziegler, a.g.m., s. 329-330.
[88] Roy, *a.g.e.*, s. 269.
[89] Bianchi, *a.g.e.*, s. 50.
[90] Ziegler, a.g.m., s. 330.

gelen ve 23. yüzyıl sonunda tamamlanan yönetim krizi nedeniyle bu olasılık en azından birkaç yüzyıllığına ertelenecektir.

Deniz ticareti konusunda uzman tarihçi Pardy, Batı'nın yeni ve yakın çağlarda Amerika ve Afrika kıtaları ile Güneydoğu Asya'daki kolonyal yayılmasının bir "keşif çağı"ndan sonra başladığını anlatır. Keşif, ticareti yapılacak mallara nasıl ulaşılacağını, barışçı temas imkânı yoksa malın *gasp* ile ele geçirilmesinin mümkün olup olmadığını, söz konusu topraklarda yerlilerin yaşayıp yaşamadığını, eğer yerli bir nüfus var ise bunların kolayca yenilgiye uğratılıp uğratılamayacağını anlamak açısından zaruridir. Mısır da, Nübye ile temasını yoğunlaştırmak istediği bir devirde keşif seferlerini artırmış, ama krallığı 150 yıllık fetret devrine iten gelişmeler (*1. Ara Dönem*: 2200-2050) nedeniyle bu seferlere 200 yıl ara vermek zorunda kalmıştır[91].

Harkhuf, Hekaib ve Sabni'nin seferleri sırasında, Aşağı ve Yukarı Nübye'de Mısır'ın ticari faaliyetlerine karşı durabilecek ve onun serbestçe hareket etmesini önleyebilecek güçte *devlet benzeri* bir siyasal oluşum hala vücut bulabilmiş değildi. Öte yandan, Aşağı Nübye'de A-Grup kültürünün yok oluşu ile C-Grup kültürünün ortaya çıkışına dek geçen 500-600 yıllık (2800-2200) sürenin de sonuna geliniyordu. Bunun temel nedeni, Mısır'ın 2200'den sonra içine düştüğü siyasal kriz idi. Ama tarihin ilk Nübye devleti, Mısır'a yakın topraklarda (C-Grup kültürünün filizlendiği kuzey yarıda) değil, 3. Çağlayan bölgesindeki Kerma Havzası'nda doğacaktı. Tabakalı toplum olma yolunda ilerleyen, Sahra-altı Afrika ile Mısır arasındaki takas ilişkilerini düzenleyen ve 3. binyılın ikinci yarısında mütevazı bir siyasal birim olarak beliren Kerma Krallığı, MÖ. 2. binyıl ortasında devletleşmesini tamamladı. Nübye'de kabaca 3 aktörü (Aşağıda *C-Grup şeflikleri*, Doğu Çölü'nde yarı-göçebe Mecaylar, yukarı/güneyde Kerma Krallığı) kapsayan dengenin bozulmasından uzun vadede kârlı çıkan Mısır'ın en uzağındaki Kerma olmuştur[92].

Kerma kültürünün ilk evresine *Erken* ya da *Eski Kerma* (2500-2050) denir. Bu devrin ikinci yarısında, Kerma Krallığı'nın henüz devlet değilse bile, bir *ön-devlet* ya da *karmaşık şeflik* haline geldiğine inanan pek çok araştırmacı vardır. Zira MÖ. 3. binyılın son çeyreğinde (Mısırlı valilerin Nübye seferlerinin anlatıldığı otobiyografik kayıtlardan da görüldüğü gibi) Kerma Havzası'nı yöneten *şef* ya da *ön-kral*, Mısır ile Sahra-altı Afrika arasındaki ticarette etkin rol oynamaktadır. 2. ve 3. çağlayanlar arasındaki bölgede siyasal bir hâkimiyet kurmayı başaran bu kişi, herhalde askeri, ekonomik, dini ve ideolojik açılardan geniş yetkilere sahipti. Mısırlılar da,

[91] Adams, a.g.m., s. 44.
[92] Flammini, a.g.m., s. 53.

Kerma seçkinleriyle sürtüşmek yerine onlara hediyeler gönderip güvenlerini kazanmayı hedeflemiş; Aşağı Nübye *şef*lerine karşı gerektiğinde şiddete başvurdukları halde, Kerma'ya diplomatik/barışçı bir dille yaklaşmışlardır. *Erken Kerma devri* sona ererken, kültüre adını veren yerleşimde ön-krallara ait olduğu sanılan geniş mezarlar belirir, bunlar (büyük olasılıkla ön-kralın hizmetkârlarının gömüldüğü) daha küçük mezarlarla çevrelenmiştir. Ön-devletin varlığına dair bir başka gösterge, dini binalar ile onlara hizmet veren atölyelerin yerleşimin belli bir semtinde yoğunlaşmaları, evlerin bulunduğu semtten ayrı bir yerde konumlanmalarıdır. MÖ. 2200'den sonra, fırınlanmış tuğla ile örülen dikdörtgen planlı evler, hafif malzemelerle inşa edilen baraka tipi yuvarlak evlerle yer değiştirmeye başlarlar[93]. Bu verilerin tamamı, 3. Çağlayan civarında devletleşme sürecine girmiş bir toplumun varlığına işaret etmektedir.

Harkhuf'tan Hekaib'e, Mekhu'dan Sabni'ye kadar Nübye'ye sefer düzenleyen devlet adamlarının hepsinin hizmet ettiği kral II. Pepi'dir. Bunun nedeni, adı geçen kralın dünya tarihinde eşine rastlanmayacak denli uzun süre tahtta kalmış olmasıdır. Mısırlı yazıcıların tuttukları devlet kayıtlarından derlenen resmi kronolojiye göre, II. Pepi 6 yaşında tahta çıkıp 100 yaşında yaşamını yitirene dek orada kalmıştır. Bu durumda kralın Mısır'ı 94 yıl yönettiği varsayılmalıdır. II. Pepi, kendine hizmet eden pek çok devlet adamının ve hatta çocuklarının ölümünü görecek kadar fazla yaşamıştır, ama uzun hükümdarlığı sırasında Mısır merkezi otoritesi zayıflamış, yönettikleri eyaletleri kendi mülkleri olarak değerlendiren valilerin daha fazla iktidar (özerklik) talep edip iktidarlarını genişletmelerine engel olunamamıştır[94].

III.f. Mısır'da "Fetret Devri", Yukarı Nübye'de Kerma'nın Yükselişi

II. Pepi, gidişatı öngöremeyecek biri değildi, ancak merkezi yönetimi güçlendirmek için yürürlüğe koyduğu reformlara (Aşağı ve Yukarı Mısır'ı iki ayrı kraliyet vezirine bağlayarak yönetmek, bunların her birini vergi tahsilinden sorumlu tutup sürekli arazi ve hayvan sayımı yaptırarak merkeze akacak gelire taşra beylerinin el koymasını önlemek, kraliyet yasalarını taşrada etkin biçimde uygulatmak) karşın gerilemeyi durduramamıştır. O, krallığının son demlerinde çok yaşlıdır, devlet kurumlarının çözülüşüne çare bulacak takatten yoksundur. Merkezin kendilerine güç yetiremeyeceğinin farkına erken varan taşra valileri, "kişisel mülk" olarak gördükleri yönetim birimlerini uzun zamandan beri çocuklarına devrediyorlardı, anıt-mezarlarını da kralın sarayına yakın mahallerde değil, hüküm sürdükleri eyaletin içinde yaptırmayı adet edinmişlerdi[95].

---

[93] Török, *a.g.e.*, s. 72-73.
[94] Rice, *Egypt's Making*, s. 211-212.
[95] Baker – Baker, *a.g.e.*, s. 43-44.

II. Pepi'nin en az 90 yıl sürdüğüne inanılan hükümdarlığının başı ve sonu arasında büyük farklar vardır. Kralın çocukluğu kadar olgunluk çağlarında da, Asya, Nübye ve Punt (Eritre-Somali) ile kurulan canlı ticari ilişkiler kesintiye uğramadan sürmüştür; mezar kayıtlarına bakılırsa, dış ticaret hacminin bu dönemde daha da arttığı bile söylenebilir. II. Pepi'nin ölüme yaklaştığı çağlarda ise, devlet eyaletler üzerindeki otoritesi ile birlikte, refahını borçlu olduğu uyumu, dolayısıyla düzenli vergi toplama ve ticareti örgütleme kapasitesini de yitirmiştir[96].

Düzenli bir ordusu bulunmayan *Eski Krallık*ta valilerin asli görevlerinden biri de kendi bölgelerinden asker toplamaktır. Valilerin vergi tahsilinden de sorumlu tutuldukları dikkate alındığında, yerel yönetimlerin merkezden bağımsızlaşma eğilimlerinin askeri-mali temellere dayandığı söylenebilir. Eski Krallığın çöküşünü içsel nedenlerden ziyade göçebe-savaşçı komşuların yarattığı kaosa bağlayan yazarlar da vardır. Nitekim Jansen-Winkeln, Orta-Yeni krallıkların şiddetli istilalar sonucunda yıkıldığını hatırlatarak, Eski Krallığın Asyalı-Libyalı-Nübyeli savaşçı halkların akınları sonucunda iç tutarlılığını yitirdiğini öne sürmüştür. Yukarıdaki bölümlerde yinelediğimiz gibi, *istila* varsayımı çöküşün nedenlerini araştıran diğer yazarlar nezdinde inandırıcı bulunmamaktadır. Yakınlarda ortaya atılan bir başka tez, "iklim değişikliği"dir. Krallığın sonunu iklimsel nedenlere bağlayan yazarların başını çeken F. Hassan'a göre, bereket getiren taşkınların azalması ve çöl kumlarının nehir boylarını işgal etmesi sonucunda toprağın verimi düşmüş; kronikleşen kıtlık, refahını tarımsal üretime borçlu olan Mısır devletini ve toplumunu güçsüz bırakmıştır. Öyle ya da böyle, merkezi iktidarın dengesini bozan ve eyalet yöneticilerinin bağımsızlığa yakın yetkiler kazanmasına yol açan gelişmeler, (özellikle Yukarı Mısır'da görev yapan) valileri birbirleriyle koalisyonlar yapmaya itmiştir. Sonuç, krallığın fetret devrine girmesi, siyasi iktidarın parçalanması, komşu ülkelerden egzotik mal getirmek ve maden ocaklarını işletmek için gerçekleştirilen düzenli seferlerin (dolayısıyla devleti görünür kılan büyük kamu inşaatlarının) durmasıdır[97].

Eski Krallığın yıkılışı ile Kızıldeniz üzerinden gerçekleştirilen Punt (Eritre-Cibuti-Somali) seferleri de ara vermiştir. 5.-6. hanedanlar devrine ait kayıtlardan, bu seferlerin MÖ. 23. yüzyıl sonuna kadar sürdüğünü anlıyoruz. Kayıtların birinde, Nil'den Kızıldeniz kıyılarına kadar karayolunu (Doğu Çölü'ndeki kurumuş nehir yataklarını) izleyen bir kervanın orada deniz taşıtlarının montajı ile uğraşırken çöl akıncılarının saldırısına uğrayıp

[96] Murray, *a.g.e.*, s. 19-20.

[97] Renate Mueller-Wollermann, "End of the Old Kingdom", *Encyclopedia of Egyptology* (Eds. Wolfram Grajetzki – Willeke Wendrich), UCLA–Near Eastern Languages and Cultures, Los Angeles 2014, s. 4-5.

katledildiği anlatılır. Eski Krallık döneminde Punt'a düzenlenen seferler sayesinde uzaklardan çok büyük miktarda mal getirtilmiştir, ancak Punt ile düzenli bir ticari ilişkinin kurulamadığı belirtilmelidir. Bunun temel nedeni, Mısır'ı kaosa sürükleyen uzun soluklu otorite boşluğudur. 150 yılda 4 hanedanın (7, 8, 9, 10) tahta çıktığı *1. Ara Dönem*'de (2200-2050), Punt seferlerini sürdürebilecek güçte siyasal otorite bulunmadığından, kervanların etkinlikleri bıçak gibi kesilir. Seferler, Orta Krallığın kurucusu (11. Hanedan'ın 2. üyesi) III. Mentuhotep zamanında (MÖ. 2010) kaldığı yerden devam edecektir[98]. Aynı durum Nübye seferleri için de geçerlidir. Yeni olan, Orta Krallığın Aşağı Nübye – Mısır ticaret yollarını güvenli kılmak için 1. ve 2. Çağlayanlar arasında kurduğu kale-yerleşimlerdir[99]. Böylece Orta Krallık, 1000 yıl önce Levant mallarını Mısır'a getirtmek için müracaat edilen yolu yeniden uygulamaya koymuş ve ticari ağların stratejik noktalarını denetim altına almak için oralarda ileri karakollar, üsler ve koloniler oluşturmuştur.

Sonuç

Mısır uygarlığı, aynı Güney Mezopotamya'da hayat bulan kentli uygarlık gibi MÖ. 4. binyıl sonlarında oluşmaya başlamış ve MÖ 3. binyılda olgunluğa ulaşmıştır. Ancak Mezopotamya'da bağımsız kent-devletler ve güçlü bir tapınak örgütlenmesi eşliğinde ilerleyen uygarlık, Mısır'da Aşağı Nil Vadisi ile Delta'yı tek bir otorite altında birleştiren güçlü bir krallık rejimi içinde şekillenmiştir. Kendini düzenin, iç barışın ve istikrarın garantörü olarak sunan, hatta taşkın ovalarının ürettiği bolluğu-bereketi bile kralın bedeninde somutlaşan tanrısal kaynaklı siyasal otoritenin sürekliliğine dayandıran rejimin öncelikli hedefi, tarımsal artı-ürünün vergi olarak biriktirip kamusal alanın inşasına aktarılmasıdır. Erken Krallık (MÖ. 3100-2700), artı-ürüne el konup kraliyet merkezlerine taşınması, komşu ülkelerden getirilen nadir (egzotik) malların seçkinlerin şahsında devletin görünürlüğünü artıracak biçimde kamu alanına sokulması, dolayısıyla *gösterişçi tüketim*in ideolojik bir araç olarak kullanımı ve nihayet statü bildiren lüks malların güvenli yollarla ülkeye ulaştırılması açısından bir giriş evresidir. Gösterişçi tüketim (*conspicuous consumption*), özellikle siyasal aktörlerinin statülerini görünür kılmak için nadir mallar ithal edip bunları kamusal alanda giysi ve süs nesnesi ya da tapınak ve saraylarda ritüel araçları olarak tüketmeleri demektir. Buna eşlik eden *yüksek kültür* ise, ülke içinde bulunamadıkları zaman dışarıdan getirilen doğal kaynakların devletin beslediği zanaatkârlarca işlenip (kamusal alanda kullanılmak üzere) sanat eserlerine dönüştürülmesi sürecinin adıdır.

---

[98] Murray, *a.g.e*, s. 20.
[99] Baud, a.g.m., s. 79.

Mısır'da devletin ticareti denetim altında tutması, taş ve maden ocaklarının işletimini üstlenmesi, lüks malları ülkeye getirtip bunların siyasal seçkinler arasında dağıtımını örgütlemesi, merkezi otorite için iktidar enstrümanı olarak işlev gören etkinliklerdir. Anıtsal binalar başta olmak üzere gösterişçi tüketimin en görünür ve kalıcı eserleri devlet eliyle yaratılmıştır. Bunların ortaya çıkarılması için gerekli mühendislik, bürokrasi ve sanatsal birikim ancak devlet gibi eş-güdümleyici bir kurum tarafından bir araya getirilebilirdi. Erken uygarlıklarda anıtsal mimarinin 4 temel formu vardır: surlar, saraylar, tapınaklar ve mezarlar[100]. Mısır'da bunların son üçüne ağırlık verilmiştir. Aşağı Nil ülkesinde, Mezopotamya kent-devletlerindeki gibi masif surlar yoksa bile, sınırları korumak amacıyla, maden-taş ocaklarına yakın bölgelerde ve ticaret yolları üzerindeki stratejik noktalarda kaleler inşa edilmiştir.

Eski Mısırlıların *Altın Çağ* olarak andıkları Eski Krallık Devri (2700-2200), merkezde biriktirilen zenginliğin değerlendirilme biçimi bakımından pek çok yenilik içermektedir. Nüfus artışı ve buna bağlı olarak ekili alanların genişlemesi nedeniyle krallık memurlarının el koyduğu artı-ürün miktarının bollaşması, gösterişçi tüketim ile kamusal alanın inşasında yeni pratiklerin uygulamaya konmasına izin vermiştir. Devletin varlığını sürekli olarak tebaaya hatırlatmasına yarayan anıtsal binalar artık kerpiç değil kesme-taş kullanılarak yapılmaktadır. 3. Hanedan'dan itibaren yaygınlık kazanan piramitler ile tapınak komplekslerinin inşası için uzak bölgelerdeki doğal kaynakların keşfedilmesi, orada açılan ocakların işletilebilmesi ve nihayet çıkarılan taş blokların güvenli biçimde inşaat alanına ulaştırılması gerekir ki bu tip etkinlikler muazzam bir işgücü, nakliye araçları ve karmaşık bir işbölümü/örgütlenme olmadan yürütülemez. Eski Krallık, özellikle 4. Hanedan devrinde görkemli bir kamusal alan yaratmayı ve ülkeyi anıtsal binalarla donatmayı başarmıştır.

Böylesi bir rejim, erken ticaretin gelişmesi için bulunmaz bir nimettir. Mısır kralları açısından yabancı malların ve hammaddelerin ülkeye sorunsuz girişi o denli önemlidir ki Mısır ordusunun varlık nedeninin sınırları korumaktan ziyade deniz-nehir-kara yolunu kullanan ticaret kervanlarının güvenliğini sağlamak olduğu bile söylenebilir. 6. Hanedan'dan günümüze kalan otobiyografik kayıtlar sayesinde, *Eski Krallık*ta ticari ve askeri seferlerin nasıl iç-içe geçtiğini (birbirini tamamladığını) görebiliyoruz. Mısır'ın talep ettiği prestijli mallar ile doğal kaynakların çıktığı dış topraklar, Asya (Lübnan-Filistin ve Sina yarımadası), Punt diyarı (Cibuti-Somali) ve

[100] Bruce G. Trigger, *Early Civilizations: Ancient Egypt in Context*, The American University in Cairo Press, Cairo, 1993, s. 74-75.

hepsinden önemlisi güney komşu Nübye'dir. Mısırlılar, üç güzergâha da ticari sefer düzenlemiş; her üçüne giden kara-nehir-deniz (çöller/vahalar, kuru nehir yatakları; Nil; Akdeniz ve Kızıldeniz) yollarını güvenlileştirmek için askeri birlik göndermişlerdir. *Eski Krallık* devrinde Nübye'nin genel itibariyle güvenli bir geçiş noktası olduğu görülür. Bunun nedeni, 4. binyıl sonlarında Mısır'dakilerle boy ölçüşebilecek düzeyde (yani devletleşme sürecine girmiş) bulunan Aşağı Nübye ön-krallıklarının 2800'de (yükseliş içindeki Mısır Erken Krallığı'nın agresif politikaları sonucunda) tarihten çekilişi, buradaki yerleşimlerin hızla terk edilişi ve nüfusun doğudaki çöller/vahalar ile Yukarı Nübye'ye (3. Çağlayan'a) doğru akmasıdır.

Aşağı Nübye'nin 600 yıl boyunca (2800-2200) Mısır etkisinden bağımsız bir yerel kültür oluşturamaması, kuşkusuz kuzeydeki devasa uygarlığın hammadde ve egzotik mal gelen yolları sürekli denetim altında tutmak için orada siyasal bir merkezin doğumuna izin vermemesinden kaynaklanır. MÖ. 2300 civarında Aşağı Nübye'de *yerel şeflikler* belirmeye başlamışsa da Mısır devleti bunların birleşmesine mani olmuş, 1. ve 2. çağlayanlar arasındaki stratejik bölgenin tek bir önderin hükmü altında şekillenmesini önlemek için "cezalandırma seferleri" düzenlemiş ve bölgenin "parçalı siyasal yapısı"nı sürekli kılmaya çalışmıştır. Doğu Çölü'ndeki yarı-göçebe savaşçıların Mısır'a tehdit oluşturmaması için alınan önlem ise, onları orduda paralı asker olarak değerlendirip Mısır devlet aygıtının dişlisine dönüştürmektir. Kısaca, Mısır merkeziyetçi siyasal örgütlenmesini sağlam tuttukça, Aşağı Nübye'de devletleşmenin başlaması mümkün olamamıştır. Mısır'ın (coğrafi uzaklıktan dolayı ve Nübye nüfusunun büyük kısmını kendine çektiği için) daha eşit ilişkiler kurmak zorunda kaldığı Yukarı Nübye'nin 3. Çağlayan bölgesindeki Kerma ön-krallığı/*şefliği* ise, tam tersine, Nil ticaretinde oynadığı kilit rol ve çıkarlarına uygun bir ekonomik politika geliştirebilmesi nedeniyle devletin keşfine daha yakındır.

Metin boyunca, Mısır devletinin oluşumu ve olgunlaşmasında Doğu Akdeniz kıyıları ile Yukarı ve Orta Nil boylarından gelen yabancı malların ve hammaddelerin belirleyici rolünü aktarmaya çalıştık. Orta ve Aşağı Nil uygarlıklarının tarihi, dış ticaretin örgütlenişinden ve bölgesel aktörlerin ticari ağlar içindeki konumlarından bağımsız değildir. Mısır, belirleyici/öncü aktör olmanın avantajını kullanarak büyük miktarda lüks mal ile her türden doğal kaynağın ülkeye akmasını sağlamış, kamusal alanı devasa anıtlar eşliğinde inşa etmiştir. Mısır'ın yükselişi ile Aşağı Nübye'deki siyasal boşluk birbirini besleyen olgulardır. Ama dünya tarihinin en eski bölgesel krallığını ihya eden ticaret, bağımlı zanaat ve karmaşık bürokrasi, çelişkili biçimde aynı uygarlığın girdiği ilk büyük siyasal krizden (fetret devrinden) de sorumludur. 1- Siyasal kurumsallaşma derinleştikçe ve biriktirilen servet krallık hanedanı dışındaki yüksek devlet görevlilerinin kullanımına girdikçe,

merkezin/kralların mutlak iktidarı zayıflamış, taşra valilerinin yetkileri sonu özerkliğe hatta bağımsızlığa varacak denli genişlemiştir. Âdemimerkeziyetçi eğilimlerin güçlenmesi ise, Eski Krallığı'nı MÖ. 2200'den itibaren yıkıma götürecektir. 2- Devlet, Aşağı Nübye'de 5-6 yüzyıl sonra yeniden serpilmeye başlayan "şeflik"lerin birleşip güçlü bir siyasal aktör olarak tarih sahnesine çıkmasını engellemişse de, Kerma Krallığı'nın bizzat Mısırlı seçkinlerin gerçekleştirdiği ticari seferler sayesinde bağımsız bir bölgesel merkeze dönüşmesine seyirci kalmıştır. Mısır'ın Aşağı Nübye'yi güvenli bölge haline getirmesi (buradan kaçan nüfus Yukarı Nübye'ye gitmiş olmalıdır) ve Sahra-altı mallarına ulaşmak için Kerma'yı aracı kılması, Yukarı Nübye devletleşmesini destekleyen faktörlerdir.

KAYNAKÇA

Adams, William Y., "The First Colonial Empire: Egypt in Nubia", *Comparative Studies in Society and History*, 26/1, January 1984, pp. 36-71.

Assmann, Jan, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı, İstanbul 2001.

Baker, Rosalie F. – Baker, Charles F., *Ancient Egyptians: People of the Pyramids*, Oxford University Press, Oxford – New York 2001.

Baud, Michel, "The Old Kingdom", *A Companion to Ancient Egypt – Vol. I* (Ed. Alan B. Lloyd), Wiley-Blackwell, Chichester 2010, pp. 63-80.

Bianchi, R. Steven, *Daily Life of the Nubians*, Greenwood Press, Westport 2004.

Childe, V. Gordon, *Tarihte Neler Oldu?*, Çev. Alâeddin Şenel – Mete Tunçay, Kırmızı, İstanbul 2009 (5. Baskı).

Cline, Eric H. – Rubalcaba, Jill, *The Ancient Egyptian World*, Oxford University Press, New York 2005.

Çıvgın, İzzet, "Ön ve Erken Hanedanlar Devri'nde (MÖ 3300-3000) Levant'ta Kurulan Ticaret Kolonilerinin Mısır Devletleşmesine Katkısı", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3/2, Haziran 2014, ss. 99-155.

Darnell, John Coleman, *Conflicts That Shaped Pharaonic Egypt*, Recorded Books, Prince Frederick 2010.

David, Rosalie, *Handbook to Life in Ancient Egypt (Revised Edition)*, Facts On File, Inc., New York 2003.

Fairburn, Erin, "Reading 8: Weni and Harkhuf", *Brown University – Summer Course – Ancient Egyptian Hieroglyphs* (Brown Ün. – Eski Mısır Hiyeroglifleri Dersi), 2011, pp. 402-412, http://proteus.brown.edu/fairburn/7342?view=print.

Flammini, Roxana, "Ancient Core-Periphery Interactions: Lower Nubia during Middle Kingdom Egypt (CA. 2050-1640 B.C.)", *Journal of World-Systems Research*, XIV/1, 2008, pp. 50-74.

Klemm, Dietrich – Klemm, Rosemarie – Murr, Andreas, "Gold of Pharaohs – 6000 years of gold mining in Egypt and Nubia", *Journal of African Earth Sciences*, 33, 2001, pp. 643-659.

Lichtheim, Miriam, *Ancient Egyptian Literature Volume I: The Old and Middle Kingdoms*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles 1975.

Lobban Jr., Richard A., *Historical Dictionary of Ancient and Medieval Nubia*, Scarecrow Press, Inc., Lanham 2004.

Mills, Anthony J., "Dakhla Oasis, Dynastic and Roman sites", *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt* (Ed. Kathryn A. Bard), Routledge, London 1999, pp. 220-222.

Miroschedji, Pierre de, "Egypt and Southern Canaan in the Third Millennium BCE: Uni's Asiatic Campaigns Revisited", *All the Wisdom of the East: Studies in Near Eastern Archaeology and History in Honor of Eliezer D. Oren* (Eds. Shmuel Ahituv – Mayer Gruber – Gunnar Lehmann – Zipora Talshir), Academic Press, Fribourg / Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2012, pp. 265-292.

Moreno Garcia, Juan Carlos, "War in Old Kingdom Egypt (2686-2125 BCE)", *Studies on War in the Ancient Near East: Collected Essays on Military History* (Ed. Jordi Vidal), Ugarit-Verlag, Münster 2010, pp. 5-47.

Mueller-Wollermann, Renate, "End of the Old Kingdom", *Encyclopedia of Egyptology* (Eds. Wolfram Grajetzki – Willeke Wendrich), UCLA – Near Eastern Languages and Cultures, Los Angeles 2014, pp. 1-9.

Mumford, Gregory D., "Settlements – Distribution, Structure, Architecture: Pharaonic", *A Companion to Ancient Egypt – Vol. I* (Ed. Alan B. Lloyd), Wiley-Blackwell, Chichester 2010, pp. 326-349.

Murray, Margaret A., *The Splendor That Was Egypt: Revised Edition*, Dover Publications, Mineola 2004.

O'Connor, David, "The Locations of Yam and Kush and Their Historical Implications", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 23, 1986, pp. 27-50.

Rice, Michael, *Who's Who in Ancient Egypt*, Routledge, New York 1999.

Rice, Michael, *Egypt's Making: The Origins of Ancient Egypt 5000–2000 BC.*, Routledge, London – New York 2003 (2nd Edition).

Roy, Jane, *The Politics of Trade: Egypt and Lower Nubia in the 4th Millennium BC.*, Brill, Leiden 2011.

Shaw, Ian, "Hatnub", *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt* (Ed. Kathryn A. Bard), Routledge, London 1999, pp. 363-365.

Smith, Richard Lee, *Premodern Trade in World History*, Routledge, New York 2009.

Spalinger, Anthony, "The Organisation of Pharaonic Army (Old to New Kingdom)", *Ancient Egyptian Administration* (Ed. Juan Carlos Moreno Garcia), Brill, Leiden 2013, pp. 393-478.

Sowada, Karin Nicole, *Egypt in the Eastern Mediterranean during the Old Kingdom: An Archaeological Perspective*, Academic Press Fribourg, Fribourg 2009.

Török, László, *Between Two Worlds: The Frontier Region between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC – AD 500*, Brill, Leiden – Boston 2009.

Trigger, Bruce G., *Early Civilizations: Ancient Egypt in Context*, The American University in Cairo Press, Cairo 1993.

Van de Mieroop, Marc, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

Wendrich, Willeke, *Egyptian Archaeology*, Wiley-Blackwell, Chichester 2010.

Wilkinson, Toby, *Early Dynastic Egypt*, Routledge, New York 1999.

Ziegler, Christiane, "La vallée du Nil (3000-1780 av. J.-C.)", *Histoire de l'Humanité, Vol. II: 3000 à 700 av. J.-C.* (Ed. Corinne Julien), UNESCO, Paris 2001, pp. 298-334.